

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ  
РОБОТИ**

**КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**РОЗВИТОК УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ  
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**Кваліфікаційна робота  
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

*Виконала:*

*студентка 6 курсу, 631 групи  
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

**Бевцик Антоніна Юріївна**

*Керівник: д. пед. наук, проф. Романюк С.З.*

*До захисту допущено  
на засіданні кафедри  
протокол № \_\_\_ від \_\_\_ листопада 2023 р.*

*Зав. кафедри \_\_\_\_\_ проф. Романюк С.З.*

## АНОТАЦІЯ

**Бевцик А.Ю.** *Розвиток уваги молодших школярів на уроках української мови.* - *Рукопис.* Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 93 с.

*Актуальність дослідження* зумовлена новітніми перетвореннями, які відбуваються в освіті й орієнтовані на розвиток творчої, активної особистості. Розвиток уваги молодших школярів - одна із важливих умов успішного навчання в школі. Особливої актуальності ця проблема набуває на уроках української мови, оскільки те, що вивчається на цих уроках, є відправною точкою для засвоєння інших предметів і засобом засвоєння надпредметних зв'язків. Тож *метою* роботи є дослідження особливостей розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 99 найменувань та практично орієнтованих додатків.

У кваліфікаційній роботі розкриваються основні положення проблеми розвитку уваги молодших школярів у процесі вивчення української мови. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури виявлено суть, функції та види уваги; схарактеризовано якості і властивості уваги, описуються психологічні особливості уваги молодших школярів; здійснено констатувальне дослідження рівня сформованості властивостей уваги в молодших школярів; вказуються шляхи врахування властивостей уваги учнів початкових класів у процесі вивчення української мови. Важливим досягненням є узагальнення методики формування уваги й уважності як якості особистості молодшого школяра на уроках української мови, а також практичні рекомендації щодо розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови.

*Ключові слова:* увага, види уваги, властивості уваги, розвиток уваги, корекція уваги, молодші школярі, уроки української мови.

### ABSTRACT

**Bevtsyk A. Yu. Development of attention of younger schoolchildren in Ukrainian language lessons. - Manuscript.** Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 013 Primary education. - Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich. - Chernivtsi, 2023. - 93 p.

Development of the attention of younger schoolchildren is one of the important conditions for successful learning at school. This problem becomes especially relevant in Ukrainian language lessons, since what is learned in these lessons is a starting point for mastering other subjects and a means of mastering supra-subject connections. Therefore, the purpose of the work is to study the peculiarities of the development of the attention of younger schoolchildren in Ukrainian language lessons.

The qualification work reveals the main points of the problem of developing the attention of younger schoolchildren in the process of learning the Ukrainian language. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the essence, functions and types of attention were revealed; the qualities and properties of attention are characterized, the psychological features of attention of younger schoolchildren are described; a ascertaining study of the level of formation of the properties of attention in younger schoolchildren was carried out; ways of taking into account the properties of the attention of primary school students in the process of learning the Ukrainian language are indicated.

*Keywords:* attention, types of attention, properties of attention, development of attention, correction of attention, younger schoolchildren, lessons of the Ukrainian language.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>5-8</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ.....</b>	<b>9-36</b>
<b>1.1. Розвиток уваги як актуальна психолого-педагогічна проблема.....</b>	<b>9-21</b>
<b>1.2. Сутність, функції та види уваги .....</b>	<b>21-28</b>
<b>1.3. Характеристика властивостей уваги молодших школярів у процесі навчання .....</b>	<b>28-34</b>
<b>Висновки до розділу 1.....</b>	<b>35-36</b>
<b>РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК УВАГИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....</b>	<b>37-67</b>
<b>2.1. Психологічні особливості уваги молодших школярів та їх врахування вчителем у процесі навчання української мови.....</b>	<b>37-48</b>
<b>2.2. Рівень сформованості властивостей уваги в молодших школярів.....</b>	<b>48-53</b>
<b>2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови.....</b>	<b>54-65</b>
<b>Висновки до розділу 2.....</b>	<b>66-67</b>
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>68-71</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>72-81</b>

## ДОДАТКИ.....82-93

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Проблема вивчення розвитку уваги належить до актуальних питань сучасної науки, пов'язана з новітніми викликами, динамічністю життя сучасної людини, оскільки дає нам можливість бачити, чути, повноцінно сприймати усе, що нас оточує. Як форма організації психічної діяльності людини, увага має велике значення для будь-якої діяльності, особливо для навчання, коли людина стикається з новими об'єктами, явищами.

Психологи зазначають, що від стану уваги залежить уся психічна діяльність людини, якісні та кількісні показники окремих сторін особистості: пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної сфер психічного розвитку. Від рівня її розвитку залежить також розвиток інших пізнавальних процесів - пам'яті, мислення, різних інтелектуальних здібностей. Для пам'яті увага є чинником збереження інформації. У процесі спілкування між людьми увага є необхідною умовою ефективності міжособистісної взаємодії та встановлення соціальних контактів. Розвинена увага - це «обов'язкова умова і базис для успішного життя і продуктивного мислення, які б цілі не ставила перед собою конкретна людина, тому вона включає в себе життєво важливий сенс для кожної людини, котра забажає взяти на себе труд оволодіння складним мистецтвом управління увагою. Для тих, хто прагне розвинути приховані резерви і пригнічені внутрішні здібності для отримання внутрішньої сили, з метою найбільш бездоганної репутації» [75, с.208].

У науковій літературі серед зарубіжних дослідників існують різні точки зору стосовно визначення самого поняття «увага», розуміння його феноменологічної сутності, структури й механізмів внутрішньої діяльності.

Вітчизняна енциклопедична література трактує увагу як «форму організації психічної діяльності людини, яка полягає в зосередженості і спрямованості її свідомості на певних об'єктах» [70, с.368].

Проблемі уваги та її розвитку присвячені роботи таких вітчизняних дослідників, як С. Божук, Т. Бушуєва, А. Василькова, Ю. Стрюкова, І. Вишнівська, Т. Гетьман, Є. Гомон, Л. Кондратенко, Г. Костюк, І. Кулагова, Л. Макарова, В. Москалець, Т. Савченко, А. Смик, І. Щічко та ін.. Вчені під увагою розуміють не один психічний процес, а певну сторону психічних процесів: спрямованість, зосередженість свідомості на об'єктах чи явищах, що передбачає підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності

Особливої ваги розвиток уваги набуває в молодшому шкільному віці, коли дитина лише звикає до нового провідного виду діяльності, коли організм перебудовується до нового ритму життя.

У молодшому шкільному віці діти мають доволі значні резерви для розвитку. При вступі їх до школи вони включаються у нові для них види діяльності та систему міжособистісних взаємин, що вимагають від них наявності нових психологічних аспектів. Фахівці наголошують на тому, що загальними характеристиками усіх пізнавальних процесів у цьому віковому періоді повинні стати їхня довільність, продуктивність і стійкість.

Зміни в сучасній освітній сфері орієнтовані на розвиток творчої, активної особистості, здатної до самореалізації. Згідно загальної мети освіти, «місією початкової школи є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві» [58, с.13]. В умовах реалізації державних освітніх стандартів початкової освіти, вимог нової української школи - особистісних, предметних, метапредметних, для успішного формування універсальних навчальних дій у молодших школярів потрібно розвивати мислення, пам'ять, уяву, увагу та ін..

Як уже зазначалося, за допомогою уваги виражаються інтереси, спрямованість особистості. Молодший школяр ще не може керувати своєю

увагою, у нього переважає мимовільна увага. Довільна ж увага розвивається у роботі, яка потребує посиленої розумової та рухової активності. Для молодшого школяра увага має надзвичайно велике значення для позитивного результату навчання, оскільки у початковій ланці освіти закладаються основи для подальшого навчання. Часто через не сформованість уваги, з причини нездатності керувати нею, в молодшого школяра виникають труднощі в навчанні.

У навчально-методичному посібнику «Нова українська школа: порадник для вчителя» у третьому розділі «Особливості розвитку дітей 6-7 річного віку» акцентуються особливості психічних і пізнавальних процесів молодших школярів. Автори зазначають, що увага на цьому етапі є ще недостатньо організованою, невеликою за обсягом, нестійкою, «для концентрації дітям потрібна зовнішня допомога (часта зміна завдань, цікаві ілюстрації, звукові сигнали, ігрові ситуації тощо). Діти відволікаються на уроках досить швидко, натомість контролювати свої дії (наприклад, перевірити наявність помилок у написаному) вміють іще погано» [58, с.35]. З огляду на специфіку темпераменту, сприймання кожного учня, потрібно використовувати відповідні методики діагностики цих особливостей і на основі їх результатів підбирати відповідні методичні прийоми, засоби, форми навчання.

У процесі навчання української мови молодші школярі включаються в розумову, творчу, практичну діяльність, спрямовану на засвоєння всіх ключових компетентностей, а найперше - вільне володіння державною мовою, спроможність спілкуватися рідною. У молодшому шкільному віці розвиток уваги стає провідною діяльністю та визначає розвиток усіх психічних функцій дитини, набуває яскраво вираженого пізнавального характеру. Тож пізнавальні процеси вчителю краще розвивати у навчальному матеріалі.

**Мета:** дослідити особливості розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови.

**Завдання:**

- проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження;
- описати сутність, функції, види та властивості уваги;
- охарактеризувати психологічні особливості проявів уваги молодших школярів у процесі навчальної діяльності на уроках української мови;
- розробити методичні поради щодо розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови.

**Об'єкт дослідження:** розвиток уваги молодших школярів.

**Предмет** – особливості розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови.

У дослідженні використано такі **методи:** аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури; порівняння, синтез, систематизація; бесіда, діагностика уваги; педагогічне спостереження, констатувальний експеримент, аналіз і обробка даних.

**Теоретична** значимість дослідження полягає в узагальненні поглядів вчених на процес і особливості розвитку уваги учнів молодшого шкільного віку, механізмів використання методів і прийомів з розвитку уваги у процесі навчання на уроках української мови у початкових класах.

**Практична** значущість роботи: матеріали дослідження можуть бути використані в практичній діяльності вчителів початкових класів, при розробці методичних порад для вчителя початкових класів, а також у відповідних навчальних курсах педагогічних ВНЗ.

Кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 95 найменувань та додатків.



## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

### 1.1. Розвиток уваги як актуальна психолого-педагогічна проблема

Увага - надзвичайно багатоаспектний процес. Для об'єктивного вивчення цього феномена, потрібний системний підхід, визначення його ієрархії та структури. Дослідження уваги відносять до етапу становлення наукової психології [47; 78].

Права автора першої наукової системи психології й одночасно засновника психології уваги належать німецькому фізіологу, філософу, психологу Вільгельму Вундту. Центральною проблемою його досліджень - «Внески в теорію чуттєвого сприйняття» (1862), «Основи фізіологічної психології» (1874) - стало розмежування явищ уваги й свідомості.

Для опису змісту свідомості й уваги, вчений використовував запропоновані Готфрідом Лейбніцем терміни «перцепція» (входження змісту в свідомість) і «аперцепція» (зосередження уваги на певному об'єкті, тобто, його входження у фокус свідомості). Для вирішення завдання опису уваги він користується методом інтроспекції й експерименту.

На думку, В. Вундта, наша здатність до усвідомлення не є постійною і залежить від того матеріалу, який нами сприймається. Якщо ми сприймаємо набір випадкових елементів, об'єм свідомості й уваги співпадають. Межею свідомості стає межа уваги (увага-свідомість).

Коли ж перед нами стимул, який складається із багатьох взаємопов'язаних елементів, то те, що знаходиться у фокусі (аперцептивне) і те, що виходить за межі уваги (перцептивне) зливаються у єдине ціле. При цьому свідомість розширюється (свідомість-увага), а аперцепція здійснює зв'язуючу функцію між елементами свідомості.

Таким чином, у дослідженнях В. Вундта увага розглядається як феномен свідомості, пов'язується з фокусом свідомості, з його ясністю й чіткістю.

Погляди В. Вундта поділяв один із засновників структурної психології, американський дослідник Едвард Тітченер, автор більше двохсот статей і книг, серед яких чотиритомна праця «Експериментальна психологія» (1901-1905), «Лекції з експериментальної психології сприйняття и уваги» (1908), «Лекції з експериментальної психології мисленнєвих процесів» (1909), «Системна психологія» (1929) та ін..

У працях одного з класиків психології свідомості є пропозиція розглядати увагу не як простий елементарний процес, а як сукупність елементарних процесів (як пізнавальних-відчуттів, так і афективних, пов'язаних з переживанням зусилля), що супроводжуються змінами в інших «душевних процесах», зокрема, в інтенсивності, чіткості, тривалості, що надають змістам свідомості особливу якість - сенсорну ясність. Вчений стверджував, що «доктрина уваги є нервом будь-якої цілісної психологічної системи, і перед загальним судом психології ця система буде оцінюватися по тому, як вирішується дана проблема» [90, с. 19]. Однак, він також визнавав, що відкриття уваги «не привело до якого-небудь негайного триумфу експериментального методу: ніби знайшли осине гніздо і перший же дотик до нього випустив цілий рій нагальних проблем» [90, с.20]».

Е.Тітченер першим в історії психології звернувся до проблеми генезису уваги. Ним були виокремлені три стадії розвитку уваги й відповідні їм три генетичні форми уваги:

- первинна увага (рання стадія розвитку уваги; увага за якої подразник оволодіває нашою свідомістю, незалежно від нашої волі, цей подразник має біологічне значення);

- вторинна увага (активна, довільна увага - та, що супроводжується вольвим зусиллям; це стадія, на якій увага досягає рівня максимально високої складності; вторинна увага може зосереджуватися головним чином на збудинку - рецептивна увага; на уявленнях - елборативна увага; на рухах - ексекутивна увага );

- похідна первинна увага - увага, за якої подразник (сприйняття, уявлення) отримує перемогу над своїми конкурентами; це період зрілої й самостійної діяльності.

Е. Тітченер підкреслював, що описані ним три стадії розвитку уваги та генетичні форми, що їм відповідають, виявляють відмінності в складності, але не у характері самого переживання, яке представляє собою один тип душевного процесу.

Отже, Е. Тітченер, як і В. Вундт, виокремлює критерій ясності свідомості, як феноменологічний критерій уваги; ясність відчуття, до якого він зводить сутність уваги, залежить від особливостей, схильності нервової системи суб'єкта, яке він не пояснює. Вчений скоріше описує, ніж пояснює увагу, і цей опис, як він сам зазначає, «має у значній мірі описовий характер»[90, с.21].

Вільям Джеймс, американський психолог, у дослідженні феномену уваги до критерію ясності додає критерій вибіркової (селективності) свідомості. Вчений зробив вагомий внесок у розвиток уявлень про форми уваги, він розрізняв активну й пасивну увагу /праці «Принципи психології» (1890), «Психологія» (1911)/. В. Джеймс зазначав : «Єдині речі, які ми зазвичай бачимо, це ті речі, які ми сприймаємо, а сприймаємо ми лише ті речі, які мають для нас значиму мітку чи ярлик, і ця мітка закарбувалася у нашій думці» [67, с.2006].

Психологом запропоновано декілька класифікацій видів уваги:

- За об'єктом уваги: чуттєва, об'єктом якої є відчуття; інтелектуальна, її об'єкт - відтворене уявлення.
- За опосередкованістю процесу уваги: безпосередня увага, її об'єкт сам собою є емоційно привабливим, цікавим безпосередньо; опосередкована увага - об'єкт не цікавий, але асоціативно пов'язаний з емоційно привабливим об'єктом (апперцептивна увага).
- За наявністю вольового зусилля: пасивна, рефлекторна, мимовільна, яка не супроводжується вольовим зусиллям.

Вчення В. Джеймса про багатоманітність форм уваги було важливою віхою у проясненні питання про основні види (форми) існування уваги.

Моторну теорію уваги висунув французький психолог, педагог Теодюль Рібо: «Хвороби пам'яті» (1881), «Воля в її нормальному і хворобливому станах» (1884), «Психологія уваги» (1897), «Психологія почуття» (1898), «Творча увага» (1901) й ін..

На думку вченого, мимовільна й довільна увага обумовлені інтенсивністю й довго тривалістю емоційних станів, що асоціюються з об'єктом уваги. Увагу він визначав як панування однієї ідеї у свідомості, що супроводжується природним чи штучним пристосуванням індивіда. Увага - це певне психофізіологічне поєднання, для якого як рухові, так і суб'єктивні складові є необхідними елементами. На думку французького психолога, це психологічна нерухомість, яка суперечить нормальному плину життєвих процесів.

Т. Рібо вважає, що руховий ефект уваги полягає у тому, що деякі відчуття, думки, спогади отримують особливу інтенсивність і ясність унаслідок того, що рухова активність виявляється сконцентрованою саме на них. Так, для органів почуттів - зору й слуху - увага означає зосередження і затримку рухів, пов'язаних з їх настройкою й керуванням ними. В уміння керувати рухами як раз і полягає секрет довільної уваги.

Т. Рібо дослідив також проблему розвитку довільної уваги, який на його думку, починається з опори на найпростіші афекти (емоції) дитини. Те, що саме по собі не викликає у неї природної уваги, асоціативно пов'язується з об'єктами, що провокують мимовільний інтерес. У подальшому довільна увага підтримується завдяки стійкій навичці, сформованій звичці[90].

Враховуючи, що увага є похідною від такого психічного процесу як сприйняття, вельми значимим є його психофізіологічний аспект, описаний в роботах американського психолога Джоя Гілфорда «Факторний аналіз інтересів людини» (1954), «Чотирнадцять вимірів темпераменту» (1956) та ін.. Широко відомою є його модель структурного інтелекту, дослідження

інтелекту в частині мислення, пам'яті, уваги (концентрація уваги), творчості й темпераменту.

Особливий інтерес у його розвідках викликали методики дослідження дивергентного мислення, зокрема, створений ним «Тест університету штату Південної Каліфорнії». За допомогою цього тесту визначалися такі ознаки дивергентного мислення як легкість, гнучкість, точність.

Вчені зазначають, що психологія свідомості окреслила проблему уваги, однак до кінцевого й загальнопринятого її рішення так і не прийшла. Довгий час психологія уваги розвивалася суто в емпіричних дослідженнях з яскраво вираженою прикладною спрямованістю. Експериментальні дослідження К. Черрі й Д. Бронбента повернули увагу в фокус психологічної науки.

Англійський експериментальний психолог, один із основоположників інформаційного й когнітивного підходів, Дональд Бронбент висунув теорію у якій наголошувалася теза про те, що світ містить у собі можливість отримання набагато більшої кількості відчуттів, ніж дозволяють охопити перцептивні та когнітивні здібності людини. Тому для того, аби впоратися з великим потоком інформації, люди спрямовують увагу лише на деякі, окремі ознаки і якби відсторонюються від інших. У праці, присвяченій селективності «Сприйняття та спілкування» (1958 р.), автор увагу порівнює з фільтром, що здійснює відбір інформації та оберігає канал з обмеженою пропускнуою здатністю від перенавантаження.

Обробка інформації за Бронбентом відбувається лише після того як на цей інформаційний сигнал буде спрямована увага і він передасться, пройшовши через сортувальний фільтр у канал з обмеженою пропускнуою здатністю. Для убезпечення системи від перевантаження, сортувальний фільтр можна переключити на якийсь інший сенсорний фільтр. Потік сигналів, що надходять до органів чуттів, вибірково фільтруються та обмежуються пропускнуою здатністю каналу [97].

. На думку більшості представників когнітивної психології, увага-це концентрація мисленнєвих зусиль на сенсорних чи уявних подіях. Багато

новітніх теорій уваги засновані на положенні про те, що здатність системи обробки інформації справлятися з потоком вхідної інформації визначається обмеженнями самої системи.

Проблема уваги та її розвитку також є провідною у зарубіжній і вітчизняній педагогіці.

Чеський педагог-гуманіст, фундатор сучасної наукової педагогіки Ян Амос Коменський у своїх працях: «Материнська школа» (1630), «Відкриті двері до мов усіх наук» (1631), «Велика дидактика. Закони добре організованої школи» (1649), «Світ чуттєвих речей в картинках» (1650), «Пансофічна школа» (1651) та ін. порушив практично усі важливі питання педагогіки.

У контексті розвитку уваги дитини актуалізуються його ідеї про послідовність вивчення навчального матеріалу, необхідність переходу в навчанні від простого до складного, від близького до далекого, від конкретного до абстрактного, від загального до спеціального; розвиток у дітей перш за все чуттєвого сприйняття речей, що їх оточують; про широке використання в навчанні наочності; про цікаве навчання; дотримання дисципліни без страху й покарань. Автор праці «Велика дидактика» наголошував: «Коріння вчення гірке, але плоди солодкі, сказав мудрий Сократ. Зазвичай ми це дізнаємося на досвіді. Однак, треба подивитися, чи не можна підсолонити коріння. А це явно можливо, коли усунути з навчання нудьгу і страх, коли все зробити прозорим і ніби мимовільним, коли все присмачити до того ж тим, що захоплює» [67, с.200].

Принцип наочності, природовідповідності, як основний принцип навчання й розвитку уваги наголошував швейцарський педагог Йоганн Песталоцці. У творах «Лінград і Гертруда» (1781-1787), «Як Гертруда вчить своїх дітей» (1801), «Лебедина пісня» (1826) та ін. він проголошує ідею розвиваючого навчання, заклав підвалини методики початкового навчання, особливої ваги надавав спостереженням, розвитку здібностей дитини: «Систематизуй усі існуючі на світі предмети за їх схожістю. Посилій

враження, яке справляють на тебе важливі предмети, змушуючи їх впливати на різні органи твоїх почуттів» [67. С.200].

Йоганн Герbart, німецький педагог, психолог, філософ вважав увагу основою інтересу /праці «Психологія» (1816), «Психологія як наука, що ґрунтується на досвіді метафізики і математики» (1824), «Нарис педагогічних читань» (1835)/. Він виокремлював два види уваги: *мимовільна*, яка, усвою чергу поділяється на: примітивну (з'являється завдяки силі враження, яскравості кольору чи гучності звуку) й аперцептивну (обумовлюється враженнями минулого досвіду, які споріднені з новими); *довільна* (залежить від намірів учня, її потрібно розвивати).

У процесі навчання, на думку Й. Герbart, інтерес і увагу необхідно збуджувати. Без цього наможлива аперцепція-засвоєння нових уявлень на основі уже існуючих. На цій основі педагог дає низку порад щодо розвитку інтересу й уваги: на ранніх стадіях навчання формувати такі уявлення, які допоможуть засвоїти наступний навчальний матеріал; переходячи до вивчення нового, вчитель повинен викликати в учнів ті уявлення, які потрібні для засвоєння нового матеріалу; використовувати наочність; викладати матеріал потрібно послідовно, аби одне було пов'язане з іншим.

У контексті нашого дослідження актуальними є погляди на виховання уваги школярів українського педагога Костянтина Ушинського: «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1868-1869 рр.), «Рідне слово: для дітей молодшого шкільного віку» (1864 р.).

Враховуючи вікові психологічні школярів, специфіку сприймання і мислення дітей, педагог у розвитку уваги особливо наголошував принцип наочності, зазначаючи, що дитина «мислить формами, фарбами, звуками, почуваннями взагалі» [87, с.10], звідси – необхідність наочного навчання, «...яке будується не на абстрагованих уявленнях про слова, а на конкретних образах безпосереднього сприймання дитини» [71, с.27], за допомогою унаочнення можна «... зацікавити дітей, наблизити їх до себе, розвинути в них спостережливість і примусити їх говорити» [88, с. 92].

Вчений доповнив методику застосування унаочнення новими правилами та прийомами, які розвивають уважність, активність мислення і мовлення: навчання розповіді за малюнком, порівнювати намальоване із життєвими враженнями, зіставляти різні види наочного сприймання для узагальнення суттєвих ознак того чи іншого поняття й т.п.

У праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології», К. Ушинський наголошував на тому, що увага є важливою для педагога у трьох відношеннях: як барометр, за яким можна судити про розвиток і спрямованість вихованці; як ворота, через які лише він отримує доступ до душі вихованця; як матеріал для розробки [88, с.92].

Педагог вказує на тісний зв'язок вихованих впливів і уваги, адже «увага є саме ті двері, через яку проходить все, що тільки приходить в душу людини із зовнішнього світу» [88, с.90]. Тобто, виховний вплив буде результативним, коли глибоко проникне у душу дитини, а це можливе лише за умови, коли дитина зверне належну увагу на те, чого від неї вимагають

Учений виділяв два типи уваги учнів - активну і пасивну. Він радив зробити навчання цікавим для дітей, але водночас вважав, що від них «необхідно вимагати точного виконання також і не зовсім цікавих для них завдань, не схиляючись ні в той, ні в інший бік; надаючи поживу пасивній увазі, вправляти активну, яка, хоч і слабка в дитини, але може і повинна розвиватись і міцніти від вправляння. Адже власна воля, як і власні м'язи міцніють тільки від поступово підсиленої діяльності» [88, с.94]. Тому в учнів необхідно розвивати довірливу увагу.

Тож у навчанні доцільно застосовувати такі прийоми, як:

- посилення враження (підвищуючи голос, інтонаційно підкреслюючи слово чи фразу, роблячи яскраві малюнки; зберігаючи тишу в класі, прибираючи усе зайве, те, що може розсіювати увагу);

- пряма вимога уваги (постійні звернення до учнів, повторення того, що сказав вчитель, постукування рукою по столі, заохочення уважності тощо);



- міри проти неувважності (дотримання температурного режиму в класі, провітрювання, зміна статичної пози, руханки; уникнення монотонності, нецікавих завдань);

- цікавість викладання того чи іншого навчального предмету (ігри на уважність, пам'ять, кмітливість; емоційність).

Причину лінощів видатний педагог вбачав у неувважності, привчаючи дитину бути уважною ми «...виправляємо лінощі Навчити дитину уважно читати урок і виконувати завдання - один із найголовніших обов'язків вчителя» [88, с.95].

Ці думки знайшли своє продовження і в педагогіці Василя Сухомлинського: «Слово рідної мови» (1965), «Серце віддаю дітям» (1969), «Розмова з молодим директором школи» (1973), «Сто порад учителеві» (1976), «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» (1976), «Батьківська педагогіка» (1978) та ін.

Педагог давав чимало порад щодо керівництва розвитком уваги. На його думку, розвиток уваги безпосередньо залежить від позиції дорослого у спілкуванні з дитиною, від того, як буде організована діяльність дитини, які прийоми концентрації уваги будуть застосовані. Він писав, що «увага маленької дитини - це примхлива «істота». Вона здається мені полохливої пташкою, яка відлітає подалі від гнізда, як тільки намагається наблизитися до неї. Коли ж вдалося, врешті, впіймати пташку, то утримати її можна тільки в руках чи у клітці. Не чекай від пташинки пісень, якщо вона відчуває себе в'язнем. Так і увага маленької дитини: якщо ти тримаєш її як пташку, то вона поганий твій помічник» [81, с.223]. Тобто, у ранньому віці уміле керівництво дорослого, сумісні дії з дитиною допоможуть утримати її увагу, повернути її, коли вона втрачена через збудження інтересу.

Щодо учнів молодшого шкільного віку, то вчителю доцільно більше враховувати ігровий аспект навчальної діяльності, використовувати творчі завдання, вправи, що передбачають як розумову, так і рухову активність, вимагають від учня перемикання, розподілення, зосередженості уваги. «Якщо

уважно придивитися до того, що роблять учні в початкових класах, то можна без перебільшення сказати: головне завдання початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями...Що ж це за інструмент?, – продовжує Василь Олександрович, – у ньому п'ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю, читати, писати» [82, с.407-408].

Отже, В. Сухомлинський у процесі розвитку уваги дитини радить застосовувати принцип відкриття, стимулювати допитливість, мислення, навчати встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між предметами і явищами життя, виробляти уміння спостерігати, у «відомому віднаходити невідоме» [6, с.3].

Психологічні особливості розвитку уваги зростаючої особистості досліджував також фундатор вітчизняної психологічної науки Григорій Силович Костюк: «Основні форми психічної діяльності людини» (1955), «Проблеми психології мислення» (1958), «Здібності та їх розвиток у дітей» (1963), «Навчання і розумовий розвиток учнів» (1963), «Навчання, виховання і розвиток особистості» (1968), «Вікові можливості засвоєння знань молодшими школярами» (1969), «Про психологічні основи оптимізації шкільного навчання» (1972), «Мислення в діяльності молодших школярів» (1981), «Психологія: підручник для педагогічних вузів» (1968), «Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості» (1989), «Умови психічного розвитку» (2007). У своїх працях він виокремлював три основні вектори психологічної науки: обґрунтування й удосконалення теорії розвитку особистості; характеристика проблемних аспектів розвитку здатностей індивіда; аналіз мислення у контексті розумового розвитку.

Особливу увагу вчений приділяв тісному зв'язку психології з педагогічною наукою, практикою навчання й виховання. Однією із важливих проблем, пов'язаних із процесом навчання, є проблема уваги, її значення для ефективного засвоєння знань. У теоретичному дискурсі Г. Костюка

простежується взаємозв'язок таких процесів, як дозрівання нервової системи, засвоєння знань, умінь і навичок, психічний розвиток особистості [53].

Не дивлячись на доволі значну кількість наукових теорій стосовно визначення змісту самого поняття «уваги», розуміння його сутності, структури, механізмів внутрішньої діяльності, проблема уваги не стала менш значущою. У новітніх дослідженнях продовжуються дискусії про природу уваги, особливості різних вікових груп, діагностику, чинники, методика її розвитку тощо.

Аналіз наукових джерел з проблеми нашого дослідження дозволяє використати такі напрямки сучасних наукових розвідок:

*- теоретичні аспекти вивчення проблеми уваги в психолог-педагогічній науці:* М. Брязгунов «Компетентнісний підхід до властивостей розуміння уваги» (2006), Т. Бушуєва, А. Авер'янова «Когнітивний стиль та властивості уваги особистості» (2020), І. Вітенко, Т. Вітенко «Увага. Відчуття. Сприймання» (2008), О. Личик, С. Крук, В. Гаврилькевич «Теоретичний огляд проблеми розвитку довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку» (2021), В. Москалець «Увага. Види» (2020), А. Смик «Психологічні особливості уваги молодших школярів» (2021);

*- психологічні особливості розвитку уваги учнів молодшого шкільного віку:* С. Барда, С.Московець «Дослідження особистості молодшого школяра (2019); С. Белякова, Т. Левенець «Психологічні особливості розвитку уваги у молодших школярів (2022), А. Василькова, Ю. Стрюкова «Дослідження розвитку уваги в процесі діяльності молодших школярів» (2021), Т. Гетьман «Врахування індивідуальних особливостей уваги молодших школярів у навчальному процесі» (2012), Є. Гомон «Особливості розвитку уваги молодшого школяра в процесі навчальної діяльності» (2016), В. Єфанова «Вікові особливості розвитку уваги молодших школярів» (2019); О. Куліш, М. Кобиляцька «Особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах нової української школи» (2021), Л.

Макарова, Н. Гойденко «Характеристики уваги молодших школярів як фактор розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності» (2016);

- *діагностика та корекція уваги учнів молодшого шкільного віку*: І. Вишнівська, Н. Євдокимова Н. О. «Розвиток та корекція уваги учнів молодшого шкільного віку» (2015), О. Дніпрова «Дослідження уваги хлопчиків та дівчаток молодшого шкільного віку» (2015), Н. Кабельнікова «Подолання фонематичних помилок на початкових етапах оволодіння навичками письма» (2017), С. Коробко «Діагностична діяльність психолога з учнями початкової ланки НУШ» (2021), Л. Кузнецова «Компетентнісний підхід до розуміння властивостей уваги молодших школярів» (2016), А. Оленіна «Корекція уваги молодшого школяра» (2006), Ю. Рібцун «Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку» (2018), Т. Савченко «Системна організація уваги та загальні принципи їх корекції як засіб оптимізації навчальної та професійної діяльності» (2010), Т. Савченко «Тривимірний простір та форми психічного контролю реальності: увага, уважливість і спостережливість» (2011), В. Теслюк В., О. Берестян «Дослідження розвитку особистості молодшого школяра» (2022), І. Чепіль «Вплив методу групової психокорекції на корекцію уваги молодших школярів» (2019);

- *методичні засади розвитку уваги молодших школярів у процесі вивчення української мови*: А. Богуш, О. Трифонова «Формування мовної особистості на різних вікових етапах» (2008), О. Гордієнко, М. Устецька «Використання лінгвістичних ігор на уроках української мови як засіб формування мовної особистості дітей молодшого шкільного віку» (2021), О. Комкова «Формування довільної уваги у молодших школярів із порушенням писемного мовлення» (2020), А. Мельник «Розвиток пізнавальної діяльності на уроках української мови в 3 класі» (2007), Л. Охріменко «Організація групової роботи учнів під час вивчення української мови в початкових класах» (2017), Т. Перекопська «Покращення властивостей уваги в умовах НУШ» (2021), Г. Підлужна «Компетентнісний підхід до розвитку комунікативних умінь молодших школярів на уроках української мови»

(2020), К. Пономарьова «Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови» (2020), Л. Прозорова «Творчі різнорівневі вправи з української мови для розвитку уваги, логічного та дивергентного мислення учнів» (2017), І. Тумко «Розвиваємо пам'ять і увагу. Творчі завдання для гармонійного розвитку маленьких розумників» (2020), В. Федієнко «Логіка, пам'ять та увага. Сучасні зарубіжні та вітчизняні методики» (2021) та ін..

Отже, проблема уваги є однією із актуальних проблем психолого-педагогічної науки. Дослідники наголошують на тому, що розвиток уваги - один із найважливіших процесів становлення базових психічних функцій та інтелектуальних здібностей дитини. Достатній рівень розвитку уваги обумовлює успішне пізнання дитиною навколишнього світу у всіх його існуючих взаємозв'язках і закономірностях. Добре розвинена довільна увага - одна із умов продуктивного розвитку й успішного навчання.

## **1.2. Сутність, функції та види уваги**

Категорія уваги - одна із найбільш досліджуваних у психології. У той же час, це одна із категорій, які належать до дискусійних у психології пізнавальних процесів. Ефективність роботи нашої свідомості, вибірковість і зосередженість на тому чи іншому об'єкті забезпечується увагою. Відображення основного об'єкта утримується в зоні ясної свідомості (усі інші об'єкти) виявляються на периферії свідомості) до тих пір, поки кінцева мета діяльності не буде реалізованою в дійсності. Контроль і регуляція усіх проявів процесу діяльності у значній мірі визначається саме таким компонентом сприйняття, як увага. Психологи зазначають, що оптимальність, результативність та ефективність діяльності досягаються завдяки участі у ній уваги.

Як правило увага має зовнішні ознаки, які виявляються у позі, міміці, рухах. Увага не містить пізнавального елемента, але бере участь у функціонуванні інших когнітивних процесів.

У науковій літературі поняття уваги розглядається з різних позицій, коди на увазі маються найрізноманітніші явища, які умовно можна розділити на такі категорії:

- Суб'єктивні явища: характеристики змісту свідомості, наприклад, її ясність, чіткість; суб'єктивні переживання, наприклад, напруга й зусилля, цікавість і здивування, активність і зануреність у діяльність.

- Об'єктивні явища: зовнішні прояви уваги, ті які бачать інші люди - різні поведінкові чи рухові комплекси: пози, жести, фіксація зору, повороти й нахили голови; більш тонкі, приховані від простого спостереження прояви уваги чи неуважності: електричні імпульси, активність мозку, серцево-судинна активність, мікропорухи очей тощо.

У вітчизняній психології увага визначається як «процес; постійна властивість особистості» [75, с.205]; спрямованість психіки (свідомості) на певні об'єкти, що мають значення для людини, тобто відповідають основним потребам (ситуативна чи стійка); зосередженість психіки свідомості, що передбачає підвищений рівень активності по відношенню до об'єкта уваги.

Аби достатньо повно уявити картину уваги як психічного процесу, слід згадати фізіологічні кореляти цього процесу. Згідно теорії, при концентрації уваги в корі головного мозку викликає вогнище збудження нервових центрів, яке є домінантою. Інші області кори головного мозку, в яких відбувається процес гальмування, знаходиться у пасивному стані. Така концентрація і забезпечує зосередження уваги на одних предметах й уникання інших.

Серед сучасних науковців побутує думка про те, що увага - це не самостійний психічний процес, а лише характеристика інших психічних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення і т.д.). Усі вони спрямовані на свій об'єкт і у певній мірі зосереджені на ньому. Увага пов'язується з іншими психічними процесами, становить їх характеристику. На думку дослідників, «її не можна розглядати як окрему, обособлену форму психіки, вона не має свого специфічного змісту» [41; 42].

З увагою пов'язані спрямованість і вибірковість пізнавальних процесів. Увагою визначаються : точність і деталізація сприйняття (увага є певним підсилювачем, що дозволяє розрізняти деталі зображення); міцність і вибірковість пам'яті (увага виступає як чинник, що сприяє збереженню потрібної інформації у короткотривалій і оперативній пам'яті); спрямованість і продуктивність мислення (увага є чинником правильного розуміння й вирішення завдань, які стоять перед людиною).

У системі міжособистісних відносин увага сприяє кращому взаєморозумінню, адаптації людей один до одного, попередженню й своєчасному вирішенню міжособистісних конфліктів. Уважна людина досягає у житті більшого, ніж неуважна.

В. Москалець визначає увагу як «процес спрямування психічної активності суб'єкта, особини на якийсь об'єкт і зосередження її на цьому, що є необхідною умовою та засобом його/ її дії з цим об'єктом» [56, с. 164].

С. Гончаренко поняття уваги трактує таким чином: увага - «це форма психічної діяльності людини, що виявляється в її спрямованості і зосередженості на певних об'єктах при одночасному абстрагуванні від інших» [22, с.437]. Узагальнюючи, наукові підходи до визначення означеного поняття, акцентуємо дефініцію С. Белякової: «увагою називають вибірккову спрямованість свідомості для здійснення виконуваної роботи» [7, с.412].

У зв'язку з тим, яку специфічну роль увага відіграє у пізнанні людиною себе й навколишнього світу, конкретизуємо основні функції, відділивши їх від функцій, які характеризують інші пізнавальні процеси людини.

Основна функція, яку виконує увага - *забезпечення вибіркковості сприйняття й переробки людиною інформації* (вибірккова - відбір значимих впливів, що відповідають потребам людини та її навчально-пізнавальної діяльності за ігнорування несутєвих впливів). У разі, коли б такої вибіркковості не існувало, людина повинна була б сприймати й запам'ятовувати усе підряд, що призвело би до поганих наслідків. Вона б

потонула у величезному потоці інформації, не змогла б вибрати саме те, що для неї потрібно; не змогла б цілеспрямовано використовувати свою пам'ять; її увага була б неупорядкованою і хаотичною, а потік свідомості нерегульованим. Без вибіркового й цілеспрямованого використання інформації, неможливе й мислення, оскільки для нього вкрай важливо утримувати в свідомості певну думку й пов'язану із нею інформацію, незмінно дотримуватися певної логіки міркувань. Мовлення людини у такому випадку було неструктурованим, набором якихось хаотичних звуків. Успіх у вирішенні поточних завдань багато в чому зумовлений якістю виконання цієї функції. Саме вона забезпечує стійкість свідомості до перешкод.

*Функція цілеспрямованості уваги* (зосередженість уваги на предметі діяльності, її утримання й переключення). Будь-яка діяльність має характерну робочу структуру, обумовлену технологією її виконання / відносно самостійними блоками, технологічними фрагментами, послідовністю виконання робочих операцій та їх ієрархією. У разі, коли виконавцю у процесі роботи вдається своєчасно переключати й міцно утримувати увагу на усіх цих елементах, його чекає успіх.

*Функція активності* - забезпечення вибіркової й довготривалої зосередженості психічної активності на одному й тому ж об'єкті чи виді діяльності (утримання/збереження уваги того, хто навчається (образи, предмети, зміст) за часом до завершення пізнавальної діяльності, досягнення своєї мети). Тобто, ця функція спрямована на підтримку працездатності людини через раціональний розподіл інтенсивності, міцності уваги під час виконання певних елементів діяльності. Навіть при читанні підручника, де все чітко структуроване, учень розподіляє увагу нерівномірно між окремими фрагментами тексту.

У науковій літературі існує декілька підходів до класифікації різних *видів уваги*: виходячи із провідного аналізатора; за спрямованістю на



різноманітні об'єкти; за основною формою діяльності, у якій бере участь увага, за ступенем вольового контролю і т. д. [45; 56; 74].

*За провідним аналізатором* розрізняють зорову, слухову, кінестетичну, смакову, нюхову й інші види уваги. Наприклад, в учня, що дивиться пізнавальний ролик, активною є і зорова, і слухова увага, а в дегустатора кави - переважно нюхова і смакова.

*За спрямованістю на різноманітні об'єкти* розрізняють зовнішню (спрямована на зовнішній світ); внутрішню (спрямована на відчуття, що відбуваються всередині тіла); межова (спрямована на оцінку відчуттів зі шкіри й слизових оболонок).

*За формою діяльності:* сенсорно-перцептивна (основний вид діяльності - сприйняття інформації; реалізується через роботу органів чуття, наприклад, увага людини, яка слухає музику). Увага може бути спрямована не лише на зовнішні об'єкти, але й на внутрішні уявлення, образи, патерни, що знаходяться у відомстві пам'яті й мислення людини. Така увага називається інтелектуальною - активізується при вирішенні мисленневих процесів. Увага ж на фізичному рівні називається моторною, вона важлива при контролі над роботою м'язової системи (наприклад, у спортсмена при виконанні складних рухів). Зрозуміло, що деякі види діяльності вимагають комбінованої діяльності (наприклад, у хірурга під час виконання складної операції активізуються усі три види уваги).

*За ступенем вольового контролю* розрізняють мимовільну, довільну й післядовільну увагу.

Найбільш простою, генетично обумовленою й пасивною за своєю природою, є *мимовільна увага*. Вона виникає незалежно від волі й бажання людини. Її активізація відбувається яскравими, оригінальними й неординарними предметами чи видами діяльності. Виникнення мимовільної уваги пов'язане з різними фізичними, психофізіологічними й психічними причинами.

У структурі мимовільної уваги виокремлюють вимушену, власне мимовільну та звичну увагу. Вимушена увага - це увага, якою складно керувати, її приваблюють стимули підвищеної інтенсивності: гучні звуки, яскраве світло, діючі запахи й т. п., а також незвичні стимули, ті, які повторюються, є динамічними.

Мимовільною називають увагу до об'єктів, які пов'язані із задоволенням базових потреб людини, наприклад, потребу в їжі, керування фізіологічними відправленнями, але ці об'єкти приваблюють увагу лише за певних обставин.

Звична увага пов'язана з основними формами інтересів та діяльності людини (наприклад, представники різних професій на сумісній прогулянці помічають лише те, що безпосередньо пов'язане з їх професійною діяльністю)

*Довільна увага* (активна, вольова) виникає, коли людина ставить перед собою певну мету й прикладає вольові зусилля, старання для її досягнення. У цьому випадку людина концентрує увагу на об'єкті, навіть коли він їй нецікавий, але потрібний для досягнення мети. Вона може бути посилена за рахунок низки факторів: включення у процес уваги практичних дій і видалення тих подразників, які відволікають увагу.

У загальній системі видів уваги особливе значення приділяється *післядовільній увазі*. Така увага виникає у випадку, коли ціль проявляти увагу залишається, але зникають вольові зусилля. Цей вид уваги у найбільшій мірі може забезпечити високу продуктивність і результативність діяльності. Види уваги та їх узагальнена характеристика подані у *ДОДАТКУ А*.

Отже, у теоретичних узагальненнях дослідження уваги відзначимо такі підходи:

- підхід, заснований на інтроспективному аналізі суб'єктивних переживань, пов'язаних із станом уваги та їх динамікою;

- підхід, орієнтований на дослідження об'єктивними методами різних характеристик діяльності людини, що залежить від уваги;

- підхід, спрямований на вивчення відносин, що існують між різними аспектами свідомого досвіду, що торкається уваги, і нейронними механізмами, які за припущенням, беруть участь у регуляції уваги;

- когнітивний підхід, який розглядає увагу не як окремий пізнавальний процес (окрему психологічну функцію), а як один із моментів у цілісній системі сприйняття й переробки людиною інформації.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє виокремити такі погляди на визначення сутності й природи уваги:

- увага - результат рухового пристосування, людина здатна спрямовувати свою увагу то на один, то на інший об'єкт; при цьому у процесі уваги беруть участь м'язові рухи, які забезпечують найкраще пристосування органів чуттів до умов сприйняття;

- увага - результат обмеженості об'єму свідомості; із свідомості витісняються менш яскраві уявлення чи об'єкти більш яскравими, які є об'єктами нашої уваги (Й. Герbart, У. Гамільтон);

- увага - результат емоцій (представники асоціативної психології вважають, що увага залежить від яскравості уявлення чи об'єкта, Дж. Мілль);

- увага - результат аперцепції, вона залежить від життєвого досвіду людини;

- увага - особлива активна здатність духу, це первинна здатність людини, яка не піддається матеріалістичним поясненням її походження;

- увага - посилення нервового подразника, збільшення подразнення центральної нервової системи обумовлює наявність уваги;

- теорія нервового придушення, нервовий фізіологічний процес, що лежить в основі уваги придушує чи затримує інші фізіологічні процеси, які покладені в основу інших уявлень чи порухів. У результаті відбувається концентрація свідомості на одному об'єкті.

Усі ці визначення показують, що в когнітивній психології увага як психічна функція, має вельми широке і не зовсім конкретне змістове наповнення. З цього приводу І. Кулагова зазначає: «Не існує уваги як окремого процесу, зовнішнього по відношенню до сприйняття. Увага - це і є активний процес сприйняття, що розглядається в аспекті вибірковості» [45, с.18].

Таким чином, дослідження уваги включають чотири основні аспекти: свідомість, пропускну здатність й вибірковість уваги, рівень збудження й керування увагою. Фахівці наголошують на тому, що обмеження за обсягом і вибірковість уваги, означають, що у структурі обробки інформації є «вузьке місце», так званий канал. Підвищення рівня збудження супроводжується поліпшенням діяльності. Збудження - це загальний стан спонукання, що стимулює, підтримує здатність до сприйняття відчуттів та напруги розумових зусиль. Ефективність діяльності забезпечується певним (оптимальним) для суб'єкта рівнем збудження. Взаємозв'язок між збудженням й показниками роботи описується переверненою кривою (закон Йеркса-Додсона); посилення збудження до певного рівня пов'язане з поліпшенням діяльності, подальше його посилення призводить до погіршення діяльності.

Отже, увага - це довільна чи мимовільна спрямованість і зосередженість психічної діяльності на якому-небудь об'єкті сприйняття чи дії за одночасного відволікання від інших. Керування увагою - це ключ до навчання й формування особистості та її характеру.

### **1.3. Характеристика властивостей уваги молодших школярів у процесі навчання**

Увага у процесі навчання може перетворитися в уважність - «риса особистості, яка визначається системою ціннісних орієнтацій і спрямованістю особистості, котрі визначають, до чого і до якої міри може бути уважна людина» [75, с.206]. Уміння бути уважним має значення не лише у навчанні, а й у розвитку особистості. Увага визначає стан організму,

його налаштованість, готовність до сприйняття, спостережливість - «здібність, котра обумовлена вмінням відмічати суттєві, характерні, навіть ледь помітні властивості предметів і явищ» [75, с.207].

Збудити й постійно підтримувати увагу - одне із важливих завдань вчителя. Увага є початковою стадією розуміння. При її виникненні відбувається розподіл реального й уявного, виникають припущення й догадки. Організація уваги й спостереження є однією з головних умов ефективного, якісного навчання. Якщо вчителю вдалося привернути увагу учнів до предмету вивчення, то це означає, що він досяг половини успіху.

Увага необхідна для сприйняття, осмислення, розуміння, уяви, засвоєння, запам'ятовування, відтворення, творчої фантазії. Увага є регулятивною функцією розумової діяльності, у навчанні вона допомагає осмисленню поставлених задач, їх рішення й перевірці.

Властивості уваги умовно можна розділити на такі групи [3; 15; 47; 56]:

1.*Властивості, що характеризують силу (інтенсивність) уваги.* Увага у процесі навчання може проявлятися з різною силою. Загалом, під час виконання будь-якої роботи вона може проявлятися з різною силою: в людини бувають моменти дуже напруженої, інтенсивної уваги, але бувають і моменти ослабленої уваги. Фізіологічно інтенсивність уваги обумовлюється підвищеною збудливістю в одних долях кори головного мозку при одночасному гальмуванні в інших. Інтенсивність уваги характеризується відносно великою затратою нервової енергії на виконання цієї діяльності. Тож до властивостей інтенсивності уваги відносять її стійкість і концентрацію.

*Концентрація* (зосередженість) - це «утримання уваги на одному об'єкті чи діяльності, повна поглиненість явищами, думками» [47, с.72]. Вона забезпечує поглиблене вивчення об'єктів пізнавальної діяльності. Це утримання уваги на одному об'єкті чи діяльності при відволіканні від усього іншого. Зосередженість відіграє велику роль на усіх уроках, оскільки від неї залежить результативність навчальної діяльності.

*Стійкість уваги* - це час збереження концентрації, тривалість утримання на чомусь, опірність стомлюваності й відволіканню. Стійкість уваги пояснюється наявністю вироблених у процесі практичної діяльності динамічних стереотипів нервових процесів, завдяки яким ця діяльність може відбуватися легко й невимушено.

Характеристики стійкості уваги становлять часові параметри тривалості збереження спрямованості й зосередженості психічної активності без відхилення від вихідного якісного рівня. Стійкість пов'язана з глибоким інтересом до діяльності, фактів, подій. Ця властивість важлива для навчання, наприклад, коли увага дитини нестійка, то вона не може уважно прочитати правило, вникнути в його зміст, виокремити головне.

Говорячи про стійкість уваги молодших школярів, психологи відзначають низький рівень цієї якості, пояснюючи це швидкою втомлюваністю дитячого організму [33, с.94]. Тому цю властивість уваги потрібно розвивати, оскільки вона дуже важлива для процесу навчання.

*2. Властивості, що характеризують широту уваги.* Перш за все - це *обсяг уваги* - така її характеристика, яка визначається кількістю інформації, що здатна одночасно зберігатися в свідомості людини. У навчальному процесі властивість обсягу уваги учня найчастіше базується на обсязі інформації з конкретного навчального предмета.

Чисельна характеристика середнього обсягу уваги людини - 5-7 одиниць інформації. Обсяг уваги першокласників складає 3-4 одиниці інформації, що пояснюється бідним життєвим досвідом. Оскільки експериментальне визначення обсягу уваги пов'язано з короткочасним запам'ятовуванням, то його нерідко ототожнюють з обсягом короткочасної пам'яті.

Показник успішності уваги є комплексною характеристикою учня за різними параметрами вибірковості: кількісним (швидкість), якісним (точність). Обсяг уваги дуже важливий на уроках математики, української

мови, адже завдяки йому діти здатні утримувати у сфері підвищеної уваги зміст і умови задачі, вправи, питання, приклади тощо.

*Розподіл уваги* виявляється у вмінні утримувати у центрі уваги декілька об'єктів, одночасно виконувати два або кілька видів діяльності. Рівень розподілу уваги залежить від характеру видів діяльності, їх складності.

Розподіл уваги - це одночасна увага до двох чи декількох предметів з одночасним виконанням дій з ними, здатність паралельно виконувати декілька видів діяльності [37]. Ця властивість вкрай необхідна на уроках української мови, наприклад, при написанні диктанту, доведення письма до рівня навички тощо.

3. *Динамічні властивості уваги.* Передусім це коливання, тобто зміна інтенсивності уваги й переключення - свідоме перенесення уваги з одного об'єкта на інший, швидкий перехід від однієї діяльності до іншої.

*Переключення уваги* розуміється як її переміщення з одного об'єкта на інший, з одного виду діяльності на інший. Швидкість цього процесу залежить від стимулів і характеру діяльності самого учня [52, с.61]. Легкість чи складність переключення уваги обумовлена індивідуальними особливостями учнів, властивостями їх центральної нервової системи. Таблиця фізіологічних основ і властивостей уваги подана у *ДОДАТКУ Б*.

Увага бере участь практично у всіх процесах пам'яті: запам'ятовуванні, згадуванні, упізнаванні, забуванні. При запам'ятовуванні людиною нового матеріалу її увага як правило спрямована на даний матеріал, завдяки чому відповідний матеріал усвідомлюється, чіткіше структурується і краще запам'ятовується. Коли щось не попадає в область довільної уваги людини, то відповідна інформація не запам'ятовується, або ж запам'ятовується на чисто випадковій основі, не повністю і не точно.

Коли людині щось потрібно згадати, то вона змушена зосереджувати свою увагу й утримувати на тому, що згадується до тих пір, поки відповідна інформація не буде повністю і точно відтворена. Впізнання відбувається завдяки тому, що людина за допомогою уваги утримує в своїй пам'яті те, що

вона впізнає, звертає увагу на впізнаване й робить це у той момент, коли в неї виникає уявлення про те, що з цією інформацією вона уже десь і колись стикалася.

Урешті, забування, як мнемічний процес, також пов'язане з увагою, оскільки забування відбувається по тій причині, що людина не звертає належної уваги на інформацію, що зберігається у її пам'яті, не користується нею.

Суттєву роль увага відіграє і у процесах мислення. Намагаючись вирішити яку-небудь задачу чи розв'язати проблему, подумки перетворити пов'язані з нею умови чи інформацію, людина повинна утримувати у сфері своєї уваги матеріал, пов'язаний з тією задачею, яка вирішується. Якщо її увага у процесі мислення відволікається, то матеріал, потрібний для вирішення задачі, або ж вчасно не згадується, або ж забувається. У цих умовах процес мислення суттєво утруднюється чи стає узагалі неможливим.

Усяка розумна поведінка людини є цілеспрямованою й, відповідно, регулюється увагою. Для її реалізації «потрібно утримувати у сфері уваги мету діяльності, що виконується й свідомо, а значить, уважно, контролювати дії, що включені у цілеспрямований поведінковий акт» [67, с.207].

Коли людина що-небудь уявляє чи перетворює в своїй уяві, то вона не може обійтися без активної довільної уваги. В акті уявлення увага повинна бути спрямована на об'єкт, що уявляється й на те, що з ним відбувається. Будь-яке відволікання уваги буде погіршувати продуктивність уяви.

Не менш суттєвою є роль уваги у процесах, пов'язаних з мовленням. Так, коли людина слухає когось, то її увага спрямована на мовлення іншого. Коли ж вона відволікається від сприйняття чужого мовлення чи слухає його недостатньо уважно, то розуміння мовлення утруднюється, а при повному відволіканні уваги, мовлення іншої людини взагалі не буде сприйматися і розумітися тим, хто слухає.

Коли людина користується активним мовленням і формулює певне мовленнєве висловлювання, то вона повинна утримувати у сфері своєї уваги



думку чи смисл того, що збирається виразити у відповідному висловлюванні. Крім того, людині приходится паралельно за допомогою уваги контролювати ті слова, які вона підбирає, лінгвістичні й екстралінгвістичні особливості свого мовлення, тобто, стежити за тим, аби воно було граматично правильним, стилістично вдалим й точно виражало те, що людина збирається сказати.

Початкова школа - найбільш відповідальний період у житті людини. Саме у молодшому шкільному віці починається цілеспрямоване систематичне навчання й виховання, а основним видом діяльності дитини стає навчання. Навчальна діяльність відіграє важливу роль у формуванні й розвитку всіх психічних властивостей і якостей людини. В початкових класах закладається те, що буде розвиватися й зміцнюватися з віком.

У молодшому шкільному віці, на відміну від дошкільного, дитина частково уже може планувати свою навчальну діяльність, планування виступає чинником, що організовує її увагу.

Як зазначають психологи, увага молодших школярів продовжує залишатися нестійкою, довільна увага часто перебуває у полоні мимовільної. Усе нове, неочікуване, яскраве й цікаве приваблює увагу дітей без усіляких зусиль з їхнього боку. Вони схильні помічати у предметах випадкові деталі, саме ті, що приваблюють увагу новизною, динамічністю, незвичністю, при цьому більш важливі деталі вислизують з уваги. Зацікавившись яким-небудь одним боком предмета чи явища, учень випускає з уваги інші [47; 56].

Молодший школяр, особливо першокласник, ще не завжди правильно вміє виокремити у предметі, за яким спостерігає, головні, суттєві ознаки. Він ще не вміє довгий час зосереджуватися на роботі, його увага легко відволікається. Стійкість уваги першокласники, наприклад, можуть зберігати приблизно 10-15 хв., а учні третього класу - протягом 20-25 хв. Тому важливо періодично змінювати види робіт, аби не настала перевтома.

Дослідники виокремлюють такі індивідуальні особливості уваги молодших школярів: невелика стійкість уваги, що пов'язано з віковою слабкістю процесу гальмування; легке переключення уваги у процесі роботи, але таке ж легке відволікання на сторонні моменти; в молодших школярів ще переважає мимовільна увага, тому навчальний матеріал вчителю потрібно подавати таким чином, аби він був невеликим за обсягом, легким, зрозумілим, був би пов'язаним із практичною діяльністю.

На думку, Т. Гетьман, переломний момент у розвитку уваги пов'язаний із тим, що діти вперше починають свідомо керувати своєю увагою, спрямовуючи й утримуючи її на певних об'єктах [20, с.204].

Уміння розподіляти увагу, як вважають дослідники, розвивається поступово, з віком. Молодші школярі не вміють розподіляти увагу належним чином. На основі мимовільної уваги у них розвивається ждівільна увага. Суттєве перетворення характеристик уваги відбувається до закінчення початкової школи. У 2, 5 рази збільшується обсяг уваги, підвищується його стійкість, розвиваються навички переключення й розподілу.

Властивості уваги слід розглядати як складну ієрархічну систему. Так, усі властивості уваги вважають проявами зосередженості уваги або поділяють на три види: інтенсивність, широту (обсяг і розподіл) та переключення (єдність стійкості та динаміки) [19, с.157].

Різні життєві ситуації вимагають різних видів уваги, водночас кожна з таких ситуацій може реалізуватися за допомогою різних видів уваги. Це стосується насамперед розподілу й переключення уваги, але не завжди можна точно визначити, завдяки чому досягнуто мети. Молодий емоційний учитель, який не має відповідного досвіду й умінь, частіше користується переключенням уваги, а досвідчений учитель переважно розподіляє увагу. У певних випадках один вид уваги легко переходить в інший, даючи змогу досягти мети більш раціональними способами.

## Висновки до розділу 1

Проблема уваги та її розвитку знайшла відображення у працях відомих психологів і педагогів, як зарубіжних (Е. Тітченер, Дж. Мілль, Й. Гербарт, Т. Рібо), так і вітчизняних: І. Бех, Г. Костюк, В. Москалюк, В. Сухомлинський та багато інших.

Увага є невід'ємною частиною пізнавальних процесів, почуттів та волі, вона робить успішним увесь процес навчання, є необхідною умовою оволодіння будь-якими видами діяльності. Сутність уваги полягає у спрямованості й зосередженості на предметах, явищах, забезпеченні спрямованості нашої свідомості.

Найчастіше проблеми із засвоєнням навчального матеріалу, помилки при виконанні навчальних завдань, невміння самостійно виконати доручену роботу пояснюються не відсутністю в дитини навчальних здібностей, не проблемами розвитку пізнавальних процесів, а недостатньою уважністю.

До функцій уваги відносять такі: активізація потрібного й гальмування непотрібних у даний момент психологічних і фізіологічних процесів; сприяння організованому й цілеспрямованому відбору інформації згідно актуальних для нього потреб; збереження вибіркової (короткочасної) й довготривалої зосередженості психічної активності на одному й тому ж об'єкті чи виді діяльності; забезпечення спрямованості й вибіркової пізнавальних процесів (визначає точність і деталізацію сприйняття, міцність і вибірковість пам'яті, спрямованість і продуктивність мислительної діяльності).

До властивостей уваги відносять об'єм; кількість об'єктів, які нею були охоплені; концентрацію, міру зосередженості: переключення, розподіл, можливість утримувати увагою одночасно декілька об'єктів, стійкість, тривалість зосередження.

У психолого-педагогічній науці зустрічаємо доволі велику різноманітність класифікацій уваги. Найбільш традиційною є класифікація за ознакою довільності: мимовільна, довільна, післядовільна [70. с.368]

У молодшому шкільному віці відбувається подальший розвиток і вдосконалення мимовільної й довільної уваги, вона починає перетворюватися у вищу психічну функцію. Внутрішнє мовлення й інші психічні утворення стають основним засобом саморегуляції уваги. Однак, за рівнем свого розвитку, увага дитини ще відстає від уваги дорослого, у першу чергу за такими параметрами: стійкість, концентрація, розподіл, переключення, обсяг.

До особливостей уваги молодшого школяра можна віднести такі: нестійкість, слабка організація, невеликий об'єм, переважає мимовільна увага, діти упускають важливі моменти в навчанні.

Зміни уваги залежать від індивідуально-типологічних, вікових та інших характеристик особистості.

## **РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК УВАГИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

### **2.1. Психологічні особливості уваги молодших школярів та їх врахування вчителем у процесі навчання української мови**

Педагогічний процес включає процес навчання, виховання, розвитку та формування особистості. Специфіка уроків української мови окреслюється особливостями самої навчальної дисципліни. «Державний стандарт початкової освіти», «Типова освітня програма» (О. Я. Савченко) метою початкового курсу мовно-літературної освіти визначають «розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей [25, с.6].

Отже, у процесі навчання української мови має бути реалізована низка положень, зокрема - розвиток в молодшого школяра уміння так вникати в зміст того, що він чує й читає, аби змістовно передавати це в усній формі; уміння висловлювати свої знання, думки правильно, чітко, послідовно у письмовій формі у відповідності до вікових особливостей.

Суттєвим чинником розвитку психіки є удосконалення нервової діяльності. Розвиток головного мозку в учнів молодшого шкільного віку проявляється як у збільшенні його ваги, так і у змінах структурних зв'язків між нейронами. За твердженням психологів, аби краще зрозуміти особливості уваги дітей цієї вікової категорії, потрібно зрозуміти, що є характерним для їх вищої нервової діяльності. На думку Г. Костюка, процеси збудження й гальмування у корі півкуль змінюються в молодших школярів доволі швидко. Тому увага цих дітей вирізняється легким переключенням і відволіканням, що заважає їй зосередитися на одному об'єкті [41; 42].

Існує хибна думка, ніби діти молодшого шкільного віку вирізняються більшою спостережливістю, ніж старші. Таке уявлення іноді виникає тому, що ці діти помічають у речах такі несуттєві елементи, на які дорослі просто не звертають увагу.

Навчання дитини в школі, сам процес отримання знань - усе це сприяє швидкому зростанню в молодших школярів довольної уваги, яка, головним чином, розвивається у них на ґрунті інтересу до навчальних занять. За твердженням Л. Коняєвої, Н. Романкоцей інтерес у молодшого школяра першочергово має дифузний характер, поширений на усе, що пов'язано зі школою, навчанням [39]. Адже зі вступом до школи, у перші місяці навчання, дітей цікавлять не стільки знання, скільки увесь комплекс нових відносин і сам характер навчальної діяльності.

У подальшому навчанні інтереси школяра починають диференціюватися й поступово набувають пізнавальний характер, у зв'язку з чим вони стають більш уважними при одних видах діяльності і неуважними при інших. Так, на думку Є. Гомон., мимовільна увага в молодших школярів у більшій мірі залежить від змісту навчального матеріалу, його емоційності, конкретності, наочності, того, яке враження він на них справив [21].

Хоча у молодшого школяра найкраще розвинена мимовільна увага, однак перші роки навчання - основний період формування довольної складової уваги. Перевага мимовільної уваги над довольною пояснюється тим, що регулююча діяльність нервової системи по відношенню до неї у цьому віці ще недостатня. Довільна увага має велике значення у навчальній діяльності молодшого школяра, хоча уміння керувати концентрацією своєї свідомості у нього розвинене ще недостатньо. Однак, наявність різних шкільних обов'язків, вимог вчителя, вплив колективу, усі обставини шкільного життя сприяють розвитку саме цього виду уваги. «У молодшого школяра стійкість уваги недостатньо розвинена. Тому, навіть незначний

подразник зовнішнього середовища може призвести до відволікання уваги» [20, с.205].

У кожній навчальній діяльності далеко не все є цікавим для учня, дуже часто він змушений зосереджуватися на предметі з почуття обов'язку чи опосередкованого інтересу до того чи іншого виду роботи. Психологи зазначають, що після низки зусиль, мимовільна увага переходить у довільну або ж і у післядовільну. Тому, суттєвого значення для розумового розвитку молодших школярів, їх уваги набуває правильна організація їх пізнавальної діяльності.

Перш за все, важливо розвивати ті психічні процеси, які пов'язані з безпосереднім пізнанням навколишнього середовища, тобто відчуття і сприйняття. У молодших школярів інтенсивно розвивається друга сигнальна система, пов'язана з абстрактним мисленням і мовленням. Це створює умови для засвоєння багатьох питань програмового матеріалу не лише на рівні уявлень, але й на рівні теоретичних понять, особливо мовної системи.

Дослідники висувають низку положень, які повинні бути реалізовані у процесі навчання української мови. Перш за все - це виховання в учнів уміння вникати у зміст почутого й прочитаного та змістовно передавати це в усній формі; уміння висловлювати свої знання й думки на письмі правильно, чітко, послідовно у зв'язку з віковими особливостями. Допомогти дитині повноцінно включитися у навчальну діяльність, розвинути комплекс довільності (уміння себе контролювати, бути уважним, здатним на довільні вольові й інтелектуальні зусилля), сприяють різні прийоми - пальчикова гімнастика, руханки, ігрові вправи.

У методиці української мови першочергового значення набуває формування й послідовний розвиток умінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності: слухання з розумінням, говоріння, читання, письмо, а також формування і розвиток уваги, пам'яті, мислення. При цьому початковий етап навчання є найбільш відповідальною ланкою у виробленні позитивного ставлення до уроків української мови, до самого навчального

предмета [9]. Що дуже важливо, оскільки українська мова покликана забезпечити мовленнєвий та розумовий розвиток учнів усіх вікових груп, здійснити якісні й ефективні впливи на всіх етапах виховного процесу.

На початковому етапі формуються основні види діяльності; на уроках розгортається різнобічна діяльність учнів, спрямована на вчасне оволодіння уміннями й навичками аудіювання, говоріння, читання, письма.

Педагоги-практики зазначають, що успішна організація навчальної діяльності молодших школярів вимагає постійного піклування про розвиток їх довільної уваги й формування вольових умінь у подоланні труднощів навчання. Тож радять використовувати різні вправи, які цьому сприяють. Наприклад, «Пронумеровані слова» (довільна увага-вибірковість). Вчитель просить учнів уважно подивитися на слова під певним номером, їх завдання - запам'ятати кожне слово і його порядковий номер. Час виконання - 15 хв.: 1 - вікно; 2 - хмарка; 3 - дерево; 4 - парта; 5 - зошит; 6 - стіл; 7- вчитель; 8- книга; 9- дошка; 10 - дитина.

Ці слова закриваються, вчитель пропонує учнів подивитися на ті ж слова, але розташовані уже в іншому порядку й поставити поруч з кожним словом той номер під яким воно було записане спочатку.

На розвиток *обсягу* уваги розраховані такі вправи, які спрямовані на те, аби учні зафіксували візуально словесний матеріал, який подано обмежено в часі й записали його. Наприклад, вправа «Підбери слово». Учитель каже перший склад, а учні повинні підібрати інші, аби вийшло слово: Кра - (- са; - вець; - їна; - соля; - тер); Лю - (- бов; - дина; - бисток; - тий; -кс ); Мо - (- ва; - да; - розиво; - лодий; -лот); Ні - (-жний; - коли; - куди; - чого; - чний); Рі - (- зати; - ка; - дина; -пка; - шучий).

Розвитку здатності до *переключення уваги*, швидкість його розподілу допоможуть такі вправи: вчитель називає різні слова: поле, жито, жайворонок, маки, куріпка, сонце, небо, птах, хмаринка, метелик, учні уважно слухають і плескають в долоні, коли почують назву живих предметів;



учні тупотять ногами, коли чують іменники: весняний, горизонт, полотняний, млин, добрий, червоний, казкар, суниця, дорогий, дорога.

Зміст подібних завдань не лише розвиває уважність, але й розширює кругозір, пізнавальну активність дитини, інтерес. Свого часу К. Ушинський наголошував на тому, що «Навчання, позбавлене будь-якого інтересу і взяте силою примусу, вбиває в учні бажання до володіння знаннями. Заохочувати дитину до навчання - більш гідне завдання, ніж примус» [82, с.77]. Серед вправ, які викликають цікавість, впливають на розвиток *концентрації уваги та її стійкості* виокремимо такі:

- У довільному порядку на аркуші паперу друкується п'ять рядочків, у кожному приблизно 30 букв. Учень уважно дивиться й намагається серед випадкових букв знайти слова. Показником успішності виконання цього завдання є швидкість його виконання і число знайдених слів:

1. АКПРНОЛСЧВТИЩДЖЕЛБІФМУГЗЯРКУХЩ (хрущ, джем; свіча, зір, туш, тиша, миша, лежак, плід, курка);

2. БВОЛПРНСАВТИДАЖШБЕЛІДУМГЪРЗЯУФК (воля, рука, ліс, ніс, лід, вата, дата, дитя, нуль, дельфін);

3. ГРОПНАЛСЧВАТИЩДЕЖЕЛБІМУЗЯРКУХЩ (гра, грім, гол, сік, зоря, ряст, жито, рис, чат, час);

4. ШЖВКПРНОЛИСЧУТДЕЛБІМУФГЗЯРКХЩА (шука, тиша, зірка, небо, вітер, мука, жало, тил, );

5. ОРПКАДНАЛСЧЩВТИШЖЕЛБІФМУГЗЯРКУ (тіло, поле, плуг, пліт, січ, гумка, дно, число, авто, мишка).

- «Зайве слово»: учитель кидає учневі м'ячик й називає чотири предмети, три з яких відносяться до одного загального поняття. Дитина повинна визначити зайвий предмет, той, який випадає із загального ряду, назвати його й повернути м'ячик учителю (робота ведеться ланцюжком):

В1. - зошит, книга, альбом, парта;

- курка, качка, гуска, кіт;

- лижі, санки, ковзани, м'яч;

- огірок, кабачок, баклажан, суничка;
- дуб, явір, бук, айстра.

В.2. - півонія, лілія, ялинка, ромашка;

- апельсин, гранат, морква, мандарин;
- кішка, лисичка, зайчик, ведмідь;
- зозуля, змія, сорока, ворона;
- косуля, корова, кінь, коза.

В.3. - сніг, мороз, крига, спека;

- лелека, кажан, журавель, чапля;
- двері, чоботи, вікно, дах;
- бутерброд, чай, молоко, компот.

- Рядком розкладаються 7-10 предметів чи карток із їх зображенням, які потім закриваються. На 10 секунд картки відкриваються, знову закриваються, учням пропонується усі предмети чи картинки, які вони запам'ятали. Відкривши ті ж предмети на секунд 8-10, питаємо, у якій послідовності вони були розміщені. Знову змінюємо місця двох будь-яких карток чи предметів, відкриваємо на 10 секунд, запитати в дітей, які картки чи предмети переставлені. Не дивлячись більше на предмети чи зображення, сказати, якого кольору кожен із них. Можна пропонувати й інші варіанти цього завдання: забирати картки й пропонувати дітям назвати ту, якої немає; або ж розміщувати картки не в рядку, а одну на іншій, аби учні перераховували їх по порядку знизу вгору, а потім навпаки.

Вправи на розвиток *стійкості уваги*: дитині дається надрукований на аркуші паперу невеличкий текст, пропонується олівцем закреслювати яку-небудь букву:

- (А) І тоді вибрали гетьманом України Івана Мазепу. Це один з славних гетьманів України. Походив зі славетного українського роду. Він знав багато мов. Був головою козацької держави. (За кн. А.Лотоцького «Історія України для дітей»)

- (К) На Маковія збирають люди геть усяку городину: мак, кріп, цибулю, часник, моркву, соняшник, редьку, буряка, і житні колоски, і пшеничні, та ще геть усяке зілля і квіти. *(За А.Кримським)*

- (І) Уже ліс і не жовтий. Уже він безлистий. Гуде потихеньку вгорі. Стоїть в тумані. Там у верховітті ходить зима, носить в синій пелені завірюху. Тільки дуби брунатні. Міцнолисті вони. Аж весною роздягнуться, хоч і не мерзнуть. *(Григір Тютюнник)*

- (Н) Надходила весна. Співанки вела. Притомлялася, Прихилилася до воріт. Тук, тук! - буркав їй калатальник: не час, мовляв, куняти, пора землю квітчати, веснянок гукати. Похопиться весна, замріється. Майне поза вишнями, де веснянки причаїлися. *(З періодики)*

- «Склади слова»: складіть і запишіть у зошит якомога більше слів з букв, які утворюють іменники. Додавляти інші букви не можна. **ФОТОГРАФІЯ** (гра, гора, ріг, граф, грот, торф, форт, фтор, тяга, графіт).

- «Знайди однокореневі слова»: літо, літечко, латагтя, влітку, літній, летіти, лісник, ласкавий, літувати, ліжник, лебединий, лагідний. Це завдання можна використати при вивченні складу слово й словотвору.

Знаючи, що в учнів цієї вікової категорії переважає мимовільна увага, що їм важко зосередитися на сприйнятті «важкого», нецікавого матеріалу, учитель повинен використовувати різноманітні педагогічні засоби, аби зробити навчання цікавим.

Так, вивчаючи з другокласниками тему «Користування алфавітом» [60, с.15], можна дати такі завдання:

- «Алфавітний ланцюжок»: учні називають за алфавітом назви рослин: айстри, барвінок, волошка, гладіолус, дзвіночки, едельвейс, євшан-зілля, жоржини, звіробій, зозуліні черевичк[и], іриси, конвалі[ї], дереві[й], калина, лілія, матіола, незабудки, півонія, ромашка, сонях, троянда, т[у]я, флокси, хризантеми, цикламен, чорнобривці, шипшина, щавель, юка, яблуня, ячмін [ь]. У разі, коли на якусь букву слово не підбирається, учні називають лише

буку, або ж шукають варіант (зозулині черевичк[и], дереві[й], т[у]я, ячмін [ь]);

- розташувати слова за алфавітом, записати їх. З метою кращого розподілу уваги, ускладнюємо вправу, пропонуємо пояснити значення виділених слів:

В.1. - кобзар, промінь, *заповіт*, світанок, любисток.

В.2. - мрія, *берегиня*, галузка, млин, криниця.

В.3. - пісня, *вишиванка*, оберег, мальва, кобза.

В.4. - літо, *вінок*, сінокіс, очерет, тополя.

В.5. - явір, глечик, автомобіль, ромашка, *юнга*.

У певній мірі учні молодшого шкільного віку й самі можуть планувати діяльність, для цього потрібні попередні чіткі вказівки вчителя, учень повинен проговорити, що він буде робити, в якій послідовності виконувати завдання. Безумовно, планування допомагає зосередитися, однак, варто пам'ятати, що мимовільна увага ще переважає. Учням важко сконцентруватися на одноманітній, нецікавій, непривабливій для них діяльності, навіть діяльність цікава, але яка вимагає від них значних розумових зусиль, втомлює, розсіює увагу. Відключення уваги спасає дитину від перевтоми, тож цю особливість уваги потрібно враховувати й включати в урок елементи гри, фізичної рухливості, змінювати форми діяльності (Додаток Д 3).

Психологи зазначають, що увага учнів молодшого шкільного віку є нестійкою (10-15 хв.), характеризується малим об'ємом (2-3 одиниці), слабким розподілом, нерозвиненим механізмом переключення. Тож процес навчання у початкових класах повинен бути цікавим, динамічним, емоційно насиченим, із застосуванням наочності, дотримання часового режиму: через кожні 15-20 хвилин, у 1-2 класах (10-15 хв.) змінювати вид діяльності. Аби попередити втому, зниження уваги, не можна давати учням великий за об'ємом навчальний матеріал, а бо ж такий, сприйняття якого вимагає високого рівня розподілу уваги.

Молодших школярів приваблює усе нове, але при цьому вчитель повинен не забувати про необхідність зв'язку нової інформації й тим, що уже відомо, лише за такої умови учні здатні зрозуміти й добре засвоїти новий для них матеріал. Для «успішного розвитку уваги важливе значення мають прийоми викладання нового матеріалу. Найкращим буде такий виклад, в якому подається конкретний аналіз навчального завдання і виділяється та основна думка, яка організовує свідомість і увагу молодших школярів. Вчитель, на конкретних прикладах, показує, як потрібно організовувати процес мислення і спрямувати увагу на його головну думку» [20, с.209].

Зазначені особливості уваги учнів молодшого шкільного віку можуть бути й причинами неуспішності певної частини учнів. Невміння долати труднощі, які виникають у процесі навчання, нерідко приводить до відмови від активної розумової діяльності, пошуку полегшених способів виконання навчальних завдань. На уроках української мови - це механічне зубріння правила без його розуміння, виконання завдання на репродуктивному рівні, тим способом, який уже відомий, списування, сподівання на підказку тощо.

Розвитку стійкості уваги, словникового запасу молодшого школяра сприяють такі вправи як:

- «Знайди слова». Час проведення - 5-7 хв. Інструкція: зверніть увагу на слова, записані на дошці. У кожному з них потрібно знайти інше, заховане й підкреслити його: зубр, набір, сміх, стовп, дзвінок, карась, барвінок, вариво, гармати, вражати, ворожити, відсилати, аптекар.

- «Звук і буква». Вчитель читає слова, учні записують їх у три колонки: 1. - стільки звуків, стільки й букв; 2. - букв більше, ніж звуків; букв менше, ніж звуків.

Дзеркало, кукурудза, бджола, яма, люди, сьогодні, пам'ять, щука, час, щока, м'ята, дзвін, дзига, портфель, день, ім'я, липа, вересень, небо.

- «Скласти слово, додати букву». Скласти з букв слово, додати одну, аби вийшло нове слово. Вчитель називає слово, каже, куди потрібно додати букву:

- на початку: а, к, м (с + мак = смак); а, к, р (г + рак = грак); н, л, и (к + лин = клин); а, в, а, л (с + лава = слава); у, л, г (п+ луг = плуг);

- усередині: і, т, к (кіт + р = кріт); а, к, р, у (рука+ ч = ручка); в, о, а, с (сова + л = слова);

- у кінці слова: ї, а, ж (їжа + к = їжак); а, к, з, а, к (казка + р = казкар); а, с, о, к (коса + р = косар); а, р, г, (гра + б = граб); у, б, з (зуб + р = зубр).

При вивченні змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» (3 кл.): Іменник. «Спостереження за номінативною функцією іменників у мовленні. Розрізнення назв істот і неістот, власних і загальних іменників. Визначення роду іменників. Змінювання іменників за числами. Вживання іменників у власних висловленнях» [60, с.10] з метою формування в учнів уміння зосереджуватися на уроці доцільно використати гру «Переплутані слова». Третьюкласникам пропонується набір слів, у яких літери переплутані місцями. Потрібно відновити нормальний порядок слів. Час виконання: 10-15 хв. Додатково дається завдання визначити рід, змінювання іменника.

Приклад:

а) - акша, фекрі, шиамна, тілс, жакол (каша, кефір, машина, стіл, ложка);

б) - ередов, тківикн, лепо, нялбуя, ашкармо (дерево, квітник, поле, яблуна, ромашка);

в) - ахарм, салебек, апозред, ценос, онтиргоз (хмара, веселка, зорепад, сонце, горизонт).

При вивчення цієї теми (однина, множина іменників) також доцільною є гра «Багато - один» (розвиток переключення уваги). Учні сідають у коло, або ж залишаються за партами. Вчитель кидає їм м'ячик, називаючи іменник у множині. Дитина, повертаючи м'яч - в однині (можна й навпаки):

- маки, волошки, мальви, ромашки, чорнобривці, майори, айстри, тюльпани, гладіолуси, троянди;

- птах, гусак, квочка, качка, кіт, лисиця, вовк, засць, ведмідь, їжак.

Загалом, у процесі вивчення частин мови, я часто використовую гру «Придумай слово» (*тренування обсягу уваги*): кожному учню кидається м'ячик й пропонується назвати якомога більше слів на запропоновану літеру:

- іменник (наприклад, М) - мама, машина, м'ята, меблі, море;

-прикметник (П) - польовий, прекрасний, прикрашений, прибудинковий, притрушений;

- дієслово (Д) - дихати, думати, діяти, давати, дріботіти;

- прислівник (С) - скоро, сонно, схвильовано, соромно, сонячно.

Розвитку концентрації уваги молодших школярів, закріпленню знань про члени речення допоможе гра «Пишемо речення». Час виконання - 15 хвилин. Учні діляться на дві команди. У кожній з них хтось буде грати роль підмета, хтось - роль присудка, доповнення, означення, обставини; хтось буде прийменником, комою, крапкою й т.п. (роль записується на картці й прикріплюється до одягу). Потім вчитель диктує речення. Яка з команд покаже це швидше й правильніше, та і виграла.

Тренуванню розподілу уваги (правильний запис слів з префіксами роз-, без-, з-/с) допоможуть такі вправи:

- від наведених слів утворіть за допомогою префіксів роз-, без-, з-, с- нові слова, запишіть їх: в'язав, бив, чесав, питав, малював, копав, ламав, водний, класти, звучний;

- «Виправ помилки у тексті» (Час - 10-15 хв. Інструкція: на дошці записаний текст. Уважно прочитайте його. Знайдіть допущені помилки.

Подув східний вітер. Роскидав висушене сіно. Зкинув з даху сухі галузки. Безжально зірвав зів'яле листя з високого клена. Воно злітає додолу, гілля зхилиється до землі. Та ось поступово вітер зтихає.

- Завдання: до наведених слів допишіть префікси з-або с-:

хованка, вхопити, робити, вхопити, молоти, малювати, давати, казати, творити, вести, фотографувати, хилився.

Розробка уроку з використанням вправ на розвиток уваги третьокласників при вивченні означеної теми подана у *ДОДАТКУ Д*.

При написанні творів, важливою є робота над посилками. Захоплюючими й різноманітними такі уроки роблять завдання гумористичного характеру, до того ж вони сприяють розвитку концентрації й стійкості уваги. Наприклад, будьте уважні. Прочитайте рядки з шкільних творів. Чому вони сприймаються з гумором? Як потрібно писати? Виправте їх:

1. У кошенятка на голові весело стирчали вушка й пухнастий хвостик.
2. Вдалині було видно зграю качок і зайців.
3. Взимку багато тварин кидаються в сплячку.
4. Тяжка рука лягла на плече і сказала, щоб Сергійко йшов додому.
5. Кривенька качечка швидко побігла до лісу.

Стимулюючи увагу молодших школярів на уроках української мови, вчитель має працювати у напрямку розвитку уміння чути звуку в слові, виокремлювати частини слова, осмислювати як загальне значення слова, так і його відтінки, емоційне забарвлення, вимову, інтонацію тощо.

Отже, за допомогою спеціальних вправ, використанням проблемних нестандартних завдань можна добитися значних успіхів у формуванні довільної уваги молодших школярів. Учні стають більш зосередженими, уважними, вчать себе контролювати, стійкість і обсяг уваги збільшується, що ефективно впливає на якість навчання й досягнення тих завдань, які визначені чинними освітніми документами.

## **2.2. Рівень сформованості властивостей уваги в молодших школярів**

Увага має велике значення у житті кожного, оскільки саме вона, на думку дослідників, робить усі наші психічні процеси повноцінними. Від рівня розвитку уваги залежить також розвиток інших пізнавальних процесів, таких як пам'ять, мислення, різні інтелектуальні здібності [1;3].



Нині відбувається реалізація нових освітніх підходів, Державного стандарту початкової освіти, підвищуються вимоги стосовно засвоєння значного об'єму навчального матеріалу, в умовах воєнного стану, тривоги, дистанційного навчання на учня лягає велике розумове, фізичне емоційне навантаження, що впливає на рівень уваги учнів молодшого шкільного віку. У зв'язку з цим нами було проведене констатувальне дослідження, спрямоване на виявлення рівня сформованості властивостей уваги в молодших школярів.

З огляду на особливості роботи вчителя сучасної початкової школи, він може на кожному уроці у різноманітних ситуаціях спостерігати за поведінкою дітей, характером їх навчальної, позакласної діяльності. У результаті має можливість отримати досить повне, цілісне уявлення про властивості уваги молодших школярів та рівень їх сформованості. «У молодшому шкільному віці розвиваються усі властивості уваги. Навчання не можливе без достатньої сформованості цієї психічної функції. Процес оволодіння вміннями, знаннями та навичками вимагає ефективного та постійного самоконтролю дітей. Це можливо тільки за високий рівень розвитку довільної уваги» [7, с.417].

Молодший шкільний вік - це період інтенсивного розвитку та якісного перетворення пізнавальних процесів: вони починають набувати опосередкованого характеру й стають усвідомленими й довільними. Акт уваги починається з певних реакцій, які проявляються у різній руховій активності. Коли ми збираємося що-небудь уважно розглянути, ми приймаємо відповідну позу, належним чином пристосовуємо та фіксуємо очі.

В аналізі акту уважного слухання беруться до уваги також рухи вух, шиї та голови. У діагностиці рівня сформованості властивостей уваги потрібно враховувати те, що найкращі результати дитина покаже за перші п'ятнадцять хвилин, після чого її увага знизиться, тому варто обмежуватися цим часом. Провідним видом уваги в молодшому шкільному віці є

мимовільна увага, тому поводити дослідження слід в ігровій, цікавій для дитини формі.

Вчителю потрібно вивчати рівень сформованості властивостей уваги своїх учнів, у цьому йому допоможе психолого-педагогічне дослідження уваги.

Констатувальне дослідження проводилося на базі Чернівецького ліцею № -15 «Освітні ресурси та технологічний тренінг» з вивченням єврейського етнокультурного компоненту під час проходження педагогічної практики (жовтень 2023 року). У ньому брали участь учні 4 класу в кількості 31 чоловік (15 дівчаток і 16 хлопчиків).

Для оцінки рівня розвитку властивостей уваги молодших школярів нами були використані такі методики: Тест, розроблений німецько-американським психологом Гуго Мюнстербергом; тест французького психолога Бенджаміна Бурдона «Коректурна проба», таблиці, розроблені німецьким психіатром Вальтером Шульте (модифікація Горбова -Шульте).

Діагностичне дослідження проводилося з кожним школярем індивідуально, у тихій та спокійній обстановці. Дитина сиділа за окремим столом, де знаходилися необхідні для роботи предмети: бланк із завданням, ручка, секундомір. Учневі пояснювалося завдання, з'ясовувалося, чи зрозумів він його, початок виконання завдання відзначався увімкненням секундоміра.

Тест чи методика Мюнстерберга - один із кращих для діагностики вибіркості й концентрації уваги. Для учнів молодшого шкільного віку ми пропонували спрощений варіант: дається суцільний текст із хаотично розташованих літер, серед яких є повнозначні слова. Тобто, серед низки випадкових символів української мови вони повинні знайти й виокремити іменники в однині (в окремих випадках у множині, якщо однини для даного слова не існує). Мінімальна довжина слова - чотири букви. Час проходження тесту обмежений двома хвилинами, тож виокремлювати слова потрібно якомога швидше й точніше, оскільки виокремлення зайвої букви разом зі

словом, яке потрібно виділити, чи неповне виділення цього слова, вважається помилкою. Потрібно бути уважним й не виділяти частину вже виділеного слова або те ж слово повторно. Кожне знайдене слово підкреслюється олівцем.

Для підрахунку результату проходження тесту використовується таблиця, у якій рівень вибіркості, концентрації уваги оцінюється за часом його виконання. (ДОДАТОК В).

Тест показав такі результати: високий рівень - 9 учнів; середній рівень - 10 учнів, низький рівень - 12 учнів.

Визначити, наскільки учень уміє зосереджуватися на необхідних предметах і діях, виявляє здатність до тривалості утримання в полі своєї уваги різних об'єктів, швидко переключатися на нові задачі й ефективно їх виконувати допомагає тест Б. Бурдона. Коректурна проба - це бланк, який складається з рядків із символами різного характеру: цифри, букви, геометричні, фігури, люди, тварини, квіти тощо. Час роботи - п'ять хвилин.

Ми використовували буквений варіант: на бланку з буквами української абетки учням треба було підкреслити перші букви, з яких починається рядок, читаючи рядок зліва направо, наприклад: о/тпро/згвіло/гджо/ш (ДОДАТОК В 1).

Норма обсягу уваги для школярів 8-10 років складає 600 знаків і вище, концентрації - п'ять помилок і менше.

Оцінка роботи четвертокласників проводилася за кількістю пропущених елементів за одиницю часу із загальної кількості проаналізованих знаків.

Оцінювання концентрації уваги поводилося за формулою  $K = 2 C/O$ , де К - концентрація; С - рядки, які переглянуто; О - помилки: невірні закреслені букви, пропуски. З 31 учня високий рівень концентрації уваги має 8 учнів, середній - 13, низький - 10.

Стійкість уваги оцінювалася за зміною швидкості перегляду протягом завдання. Результат підраховується для кожних 60 сек. за формулою:  $A = S / t$ ,

де  $A$  - темп виконання;  $S$  - кількість букв у переглянутій частині коректурної таблиці;  $t$  - час виконання. Показники представлені у таблиці 1:

Результат	Значення	К-сть учнів
0-2	Дуже висока стійкість	1
3-4	Висока	7
5-6	Середня	14
7-8	Низька	8
9-10	Дуже низька	1

Таблиця 1

Чим більше помилок допущено, тим нижчий рівень розвитку уваги, тому слід припрацювати стратегію поліпшення. Коли ж проба показує гарний результат, його потрібно підтримувати.

Показники переключення уваги вичислялися за формулою:

$C = (S_0 / S) * 100$ , де  $S_0$  кількість помилково опрацьованих рядків;  $S$  - загальна кількість рядків у пропрацьованій учнем частині таблиці. При оцінці переключення уваги учням пропонувалася закреслити різні букви у парних і непарних рядках коректурної таблиці. Показники представлені у таблиці 2.

Результат	Значення	К-сть учнів
0-2	Дуже висока стійкість	1
3-4	Висока	7
5-6	Середня	14
7-8	Низька	8
9-10	Дуже низька	1

Таблиця 2

Для оцінки швидкості переключення уваги ми також використовували таблиці Горбова - Шульте: п'ять таблиць, де у довільному порядку розкидані числа від 1 до 25 у клітинках чорного кольору і до 24 - червоного. Перед учнями ставилося завдання показати й назвати цифри по порядку, потім у зворотному порядку; учень показував цифри зростання, а вчитель у цей час

промовляв парні й непарні числа, це було найскладнішим для учнів, оскільки потребувало зосередження їх уваги при зовнішніх перешкодах. У варіантах червоно-чорних таблиць чорні числа шукаються у порядку зростання, червоні - спадання. Час виконання - 5 хвилин. (ДОДАТОК В 3)

Норма пошуку чисел за кожною таблицею складає 40-50 секунд, якщо пошук проходить нерівномірно - то це є ознакою стомленості й нестійкості уваги. Виконання завдань засвідчило, що увага в учнів переважно нестійка, оскільки на всі таблиці було затрачено різну кількість часу, у процес дослідження вони входили поволі, роботу виконували також у повільному темпі (40% учнів показали стійкість уваги, а 60 % - нестійкість).

Отже, дослідження дозволило виявити такі особливості в розвитку властивостей уваги: зосередженість уваги: гарна концентрація виявлена лише в десяти школярів (30% від загального обсягу вибірки), у дванадцяти - середній рівень (30%), дев'ять показали низькі результати (40); обсяг уваги: високий - 8 учнів; середній - 11; низький - 12; переключення, розподіл уваги: високий - 6 учнів; середній - 14; низький - 11.

На констатувальному етапі дослідження було виявлено, що загальний рівень розвитку уваги (концентрація, стійкість, переключення уваги, розподіл, обсяг) середній із тенденцією до низького рівня обсягу, переключення й розподілу. Причиною цього може слугувати підвищена тривожність, сильне емоційне збудження, втомлюваність, перевантаження, стан психічного здоров'я дітей, обумовлені війною.

Оскільки якість навчального процесу в значній мірі залежить від уважності, зосередженості учня на уроках, вчителю початкової школи потрібно враховувати ці показники й свою діяльність спрямовувати на розвиток уваги, опираючись на кращі психолого-педагогічні традиції та вітчизняний методичний досвід (розвиток переключення й розподілу уваги, розширення обсягу уваги; збільшення її концентрації, зосередження, стійкості й переключення).

### **2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови**

Сучасний вчитель має усі необхідні засоби й можливості для повноцінного розвитку уваги молодших школярів. Чим більше у них вона буде розвинена, тим більш успішні вони будуть у навчальній діяльності, зокрема, при вивченні української мови [95].

Аби ефективно керувати увагою молодшого школяра, педагог повинен добре знати її вікові особливості, вчасно реагувати на ознаки неуважності. До таких ознак, зокрема, відносяться такі: учень легко відволікається на сторонні подразники; при виконанні вправ відчуває труднощі (не пов'язані з негативною поведінкою чи недостатністю уваги); з трудом зберігає увагу при виконанні завдань чи під час гри; часто переходить від однієї незавершеної дії до іншої; не слухає вчителя; губить речі, необхідні для навчання (шкільне приладдя, книги, зошити ручки, олівці тощо); припускається прикрих помилок, хоча знає правила; пропускає букви, слова на письмі чи у процесі читання; відчуває труднощі в організації самостійного виконання завдань; плутає завдання, виконує не ті вправи; не стежить за перебігом уроку.

Серед порушень уваги психологи констатують розсіяність уваги (нездатність учні зосередитися на чомусь конкретному протягом довгого часу); надмірна рухливість уваги (постійне переміщення від одного об'єкта до іншого за низької ефективності); інертність уваги (мала рухливість, надмірна фіксація на обмеженому колі уявлень і думок).

Стан уваги впливає на всю діяльність дитини, коли вона не вміє керувати увагою й відчуває труднощі в школі. Особливо страждає довільна увага, яка вимагає цілеспрямованої діяльності. Учням з проблемами концентрації уваги, як уже зазначалося, важко зосередитися, найменші позначки їх відволікають. Це призводить до розсіяння уваги, що найчастіше проявляється у письмових роботах з української мови. Виявивши таку проблему, потрібно вивчити особливості уваги молодших школярів і

перевірити на практиці умови педагогічного керівництва розвитку довільної уваги молодших школярів на уроках української мови. Далі слід спланувати роботу з корекції уваги школярів.

Перші - другі класи - початок формування довільної уваги, тож доречно використовувати діяльність у парах, організацію ігор (наприклад, уважно послухати українську народну казку «Півник і двоє мишенят», порахувати кількість слів із звуком -и-; при вивченні букв школярам можна запропонувати оглянути класну кімнату й назвати якомога більше предметів, які починаються на літеру -К-, чи -П - тощо).

На кожному уроці з української мови методисти радять проводити хвилинку чистописання, яка не лише розвиває й коректує каліграфічні навички, але й увагу. В основі таких хвилинок лежить прийом знаходження серед схованих літер певної літери. Хвилинки з такими завданнями дозволяють розвивати довільну увагу, вчать зосереджувати увагу на певному об'єкті.

Результати навчання учнів 1-2 класів показали, що домінуючою в них є мимовільна увага. У кінці другого класу діти припускаються доволі багато помилок в письмових роботах з української мови при списуванні чи запису текстів під диктування в силу домінуючої мимовільної уваги. Вчителі-практики на цьому етапі радять на уроках використовувати відповідні вправи, завдання, дидактичні ігри. Методика української мови у своєму розпорядженні має достатній об'єм вправ, що дозволяють розвивати й коректувати увагу молодшого школяра[63; 68].

Краще засвоїти мовний матеріал, поживавити навчальний процес допомагають дидактичні ігри: «на формування розумових операцій; на розвиток зв'язного мовлення; на складання діалогу; ігри-інсценізації; ігри-конструювання; рольові ігри з елементами сюжету тощо» [92, с.113.]

При зниженні уваги учнів, аби виправити ситуацію, учитель повинен:

- разом із шкільним психологом виявити причини зниження уваги;
- виділити достатній для учня час на підготовку;

- знизити темп роботи і навантаження (підвищене навантаження неприпустиме, воно зупиняє процес нормалізації діяльності мозку; дитину не можна квапити, нейрофізіологічний природний компонент не піддається тренуванню);

- максимально знизити усі можливі перешкоди, мінімізувати відволікаючі чинники;

- чіткість вимог, керування діяльністю: підготуйте ручку, розгорніть зошит, слухайте уважно, записуйте охайно, здайте роботу на перевірку

- розвивати мовленнєвий самоконтроль, навчити школяра виконувати дії під самодиктування: Що ти робитимеш, Миколко? - проговорювати під час письма;

- дотримуватися чіткості в організації діяльності, мовленнєвої рефлексії (розкажи, що ти зробив);

- підкріплювати дії: стимулювання повторити дію;

- бути чітким в оцінюванні: давати конкретні чіткі критерії заохочення (підкріплення) й покарання (ослаблення).

На уроках української мови вчитель також повинен враховувати *принципи розвитку уваги:*

- діяльності (будь-який розвиток відбувається у діяльності);

- психологічного комфорту;

- співробітництва педагога з шкільною психологічною службою, батьками;

- індивідуальності;

- послідовності поступового ускладнення;

- поетапності (спочатку включати вправи для розвитку обсягу й концентрації уваги, потім стійкості й розподілу, переключення інтенсивності);

- циклічності - включати розвиваючі вправи в уроки слід певними циклами, тривалість яких у середньому два місяці; повторювати 2-3 рази на місяць; наочності [94].



Шкільне навчання для дитини - це, в основному, процес сприйняття і засвоєння інформації. У залежності від особливостей сприйняття й переробки інформації, учнів умовно можна розділити на три категорії:

- візуали (діти, що сприймають більшу частину інформації за допомогою зору);
- аудіали (ті, що в основному отримують інформацію через слуховий канал);
- кінестетики (ті, що сприймають більшу частину інформації через інші відчуття - дотик, нюх тощо).

Психологи зазначають: учні з низькою увагою - як правило кінестетики (їм взагалі важко зосереджувати свою увагу, її можна відволікти будь-чим); з середнім рівнем - аудіали (вони легко відволікаються на звуки); з високим рівнем - візуали (їм сторонні звуки практично не заважають). Тож для створення ситуації успіху, потрібно використовувати диференційований підхід з розвитку уваги для аудіалів, візуалів і кінестетиків [71].

Зорове сприйняття здійснюється у процесі зорового, пояснювального диктанту, письма з пам'яті, вибіркового списування, графічного виділення орфограм, аналізу завдань і тексту вправ, корекції письма. Так, з метою розвитку довільної уваги, навички концентрації уваги, зорової пам'яті *для візуалів* можна використати: вправу «Плутанина» - знайти замасковані зображення й записати слова-іменники, вказати відмінювання; роботу з таблицями й схемами - у таблиці сховано десять назв тварин, знайдіть їх; з метою розвитку уміння зосереджувати увагу - роботу з орфографічним словничком (використовується при написанні творів); зоровий диктант: перш, ніж записати текст, учень фокусує на ньому увагу відповідно до завдання (пояснити правило, написання великої/ малої літери у власних/ загальних назвах; наголошування й т. п.), далі вчитель диктує текст, а по завершенні роботи запис порівнюється з текстом; можливі варіанти взаємоперевірки, самоперевірки й ін.. [63; 68].

Вправи для аудіалів (розвиток слухової уваги):

- «Знайди слово» - учням пропонується знайти слова серед надрукованого без пробілів тексту: знайдіть і випишіть слова, виправте можливі помилки: ПРСАБАКАЖИТР;

- «Пошук відмінностей» (тренування розподілу уваги): назвати якомога більше відмінностей у словах, записаних на дошці (подивляться, бігають) з точки зору граматики, морфеміки;

- прослухайте речення. Виправте помилки: Нота - помешкання лисиці. Булка - полюбляє гризти горішки. Тінь - час доби між ранком і вечором. Морква чиста краще всякого намиста (мораль). Не май сто кіп у полі, а май автомобілів доволі (друзів).

- диктант «Перевіряю себе» (розвиток довільної уваги) та ін..

Дидактичні ігри для кінестетиків: гра «Друкарська машинка» - кожному учневі у залежності від вивчення орфограми присвоюється певна літера абетки; вони плескають у долоні (один раз) у тій послідовності, в якій їх літери стоять у даному слові. Коли все слово надруковане повністю, усі діти плескають в долоні. Слід підбирати слова так, аби кожен учень мав змогу взяти участь у грі (це може бути і речення).

Різнорівневі завдання спрямовані на досягнення однієї й тієї ж мети: розвиток довільної уваги молодшого школяра. Наприклад, при вивченні теми «Правопис *не* з дієсловами» [60, с.11]:

- групі *візуалів* пропонується відокремити одне від одного слова й скласти з них прислів'я:

- НЕКАЖИНЕВМІЮАКАЖИНАВЧУСЬ;

- НЕМАЙСТОКІПУПОЛПАМАЙДРУЗІВДОВОЛІ;

- групі *аудіалів* учитель читає список із десяти слів на правопис частки *не* й просить їх запам'ятати будь-яким зручним способом: не читати, не хотіти, не думати, незабудка, неправда, неділя, негода, нехтувати, непокоїтися, недобачати, ), далі задає питання: скільки всього було слів?

скільки із них - дієслів? назвіть і запишіть ті дієслова, які без *не* не вживаються;

- групі *кінестетиків* пропонується гра «Плескання у долоні»: якщо дієслово з *не* пишеться окремо, потрібно плеснути у долоні: не скаже, непритомніти, непокоїтися, не зробив, недочувати, не прийшов, не запізнюватися. Такі прийоми не лише розвивають орфографічну зрілість, але й розвивають увагу.

Ольга Хома зазначає: «Упроваджуючи гру в хід уроку, треба дбати про те, щоб основне дидактичне завдання, що складає її зміст, відповідало навчальній меті уроку, було для дітей посилюючим, сприяло максимальній активізації розумовій діяльності. Її застосовують на різних етапах уроку: при вивченні нового матеріалу, закріпленні знань та етапі перевірки знань, умінь, навичок. На уроках перевага віддається тим іграм, які передбачають участь більшості учнів класу, щоб вони мали змогу швидко відповідати, зосереджувати довільну увагу» [92, с.114].

Для формування більш високого рівня довільної уваги доцільно використовувати й *текстологічний підхід*: навчання уважному письму, яке будується на матеріалі з текстами, що містять різні типи помилок за неуважністю: підміна чи пропуск слів у реченні; букв у слові; написання слів з прийменником, правопис префіксів тощо. (*Розробки уроків подані у додатках Д*)

Важливим моментом процесу формування уваги також є *робота з картками*, на яких написані правила перевірки, порядок операцій при перевірці тексту. Учень читає текст вголос, відділяючи голосом склад від складу, одночасно виконує вимоги, що викладені у картці «Схема дій»: окресли порядок виконання перевірки; спочатку перевір за смислом - читай речення вголос, перевір, чи підходять слова одне одному, чи немає пропуску слів у реченні; далі - за написанням: читай кожне слово по складах, виокремлюй кожен склад; перевір, чи підходять букви слову; чи немає пропуску слів.

У слабких учнів може не вистачити навичок виокремлення складів у слові голосом, тоді потрібно кожний склад відкреслити олівцем вертикальною лінією. Потім, при досягненні дитиною необхідних умінь, можна буде знову перейти до виділення складу голосом, пізніше до зливої вимови слова, тобто виокремлення складу якби про себе. Результативність визначається тим, коли учень починає перевіряти текст з помилками безпомилково, швидко й мовчки. У якості мотиваційної основи формуючої дії можна використовувати бажання дітей навчитися під керівництвом вчителя перевіряти чужі помилки. Через 15-20 таких занять кількість помилок за неухважністю суттєво знижується [61, с.12].

Розвитку концентрації уваги молодших школярів на уроках української мови, їх зосередженості сприяють *коректурні завдання*. У цих завданнях учням пропонується знаходити й викреслювати протягом певного часу (5-6 хв.) певні літери у друкованому тексті. І. Тумко наголошує, що це основний тип вправ, у яких дитина має можливість відчути, що значить бути уважною і як важливо розвивати стан внутрішньої зосередженості [86]. Для їхнього проведення беруться будь-які друковані аркуші з великим шрифтом (старі журнали, газети), олівець і ручки. Ці вправи можна проводити кожного уроку по 5 хвилин (мінімум 5 разів на тиждень) протягом декількох місяців, як в індивідуальній, так і в груповій формі. Поступово правила ускладнюються: змінюються літери, які потрібно шукати; одночасно шукалися дві літери, одна закреслюється, інша підкреслюється; в одному рядку букви обводяться кружечком, а в іншому - позначаються галочкою. Можна ускладнити завдання й попросити учня одночасно прочитати слова й пояснити їх значення.

Перевірка виконання такого завдання в групових заняттях проводиться самими учнями один в одного, що також сприяє підвищенню рівня уважності.

Вчитель може використовувати низку прийомів формування уваги молодших школярів з опорою на навчальний матеріал й максимально

наближені до умов реальних шкільних занять. Окрім цього, самі ці прийоми при систематичному застосуванні можуть виступати у якості достатньо ефективних засобів розвитку уваги. До таких прийомів відносять словниковий диктант з коментуванням; попереджувальний диктант; вибіркового диктант; прийом виявлення помилок у тексті, коректурні вправи, ігри та ін..

Словниковий диктант з коментуванням - добре відомий вчителям методичний прийом, який стає одним із способів формування уваги, якщо: вчитель читає кожне слово лише один раз; учні можуть взяти ручки лише після того, як прослухають коментарі; учитель уважно стежить за тим, аби учні не списували. Коли учень не може записати слово після коментування, йому дозволяється зробити прочерк, при цьому учнів попереджують, що прочерк прирівнюється до помилки. Перед початком роботи, незважаючи на те, що письмо з коментуванням - вид роботи, відомий молодшим школярам з першого класу, доцільно на декількох прикладах показати, як потрібно виконувати завдання. Письмо з коментуванням - достатньо складна діяльність. Вона розвиває мислення, увагу, мовлення учня. При коментуванні досягається високий рівень самоконтролю, оскільки учень не просто фіксує увагу на орфограмах, а пояснює за допомогою правил [31].

Наступний прийом, що формує увагу на уроках української мови - вибіркового диктант. Цей вид дозволяє прискорити темп роботи, допомагає зосередити увагу на певній орфограмі. Завдання можуть бути різного характеру: виписати одні корінні слова з прослуханого тексту; із загадки виписати слова з ненаголошеним голосним тощо.

Одним із розповсюджених методичних прийомів є попереджувальний диктант. При його проведенні перед записуванням окремого речення чи цілого тексту усно проводиться пояснення певних орфограм. Аби школярі більш уважно відносилися до усного орфографічного розбору, учитель пропонує під час диктанту письмово пояснити відповідні орфограми.

Прийом знаходження помилок в тексті дозволяє розвивати індивідуальну увагу школярів й автоматизувати дію контролю. Це обумовлюється характером помилок: підміна букв, слів у реченні, елементарні змістові помилки. При аналізі результатів цієї роботи, важливим є не лише кількісний підрахунок знайдених помилок, але й те, як учні виконують роботу: зразу включаються у завдання, знаходячи й виправляючи помилки під час читання; довго не можуть включитися, при першому читанні не знаходять жодної помилки; виправляють правильне на неправильне. Це завдання учні виконують поетапно, тобто спочатку встановлюють зміст слова, ділять на склади, вимовляють їх, перевіряють, чи відповідає склад слову в цілому й на останньому етапі прочитують все слово про себе, даючи йому загальну оцінку. Таким чином, метод поетапного формування дозволяє отримати повноцінну дію контролю, тобто сформувати увагу.

Сучасна система освіти усе більше орієнтується на інноваційні стратегії у пошуку нових підходів, спрямованих на особистісно-орієнтовану модель організації педагогічного процесу. В новому освітньому середовищі нині широко застосовуються інформаційні засоби розвитку уваги: планшети, комп'ютери, інтерактивні дошки й ін., використовуються комп'ютерні ігри, електронні енциклопедії, навчальні відеофільми тощо. Тож розвиток довільної уваги молодших школярів на уроках української мови може здійснюватися як традиційними методами і засобами, так і за допомогою сучасних комп'ютерних технологій.

Інноваційна діяльність педагога, який включає в уроки української мови інформаційні технології, вправно їх застосовує на різних етапах уроку, допомагає розвитку уваги, формує у молодших школярів позитивне ставлення не лише до самої мови, а й до процесу її вивчення. Організація нових, сучасних форм навчально-пізнавальної діяльності у мовній роботі робить процес оволодіння рідною мовою більш цілеспрямованим та якісним завдяки високому рівню мотивації та автономної роботи учнів. Інформаційні технології під час уроків української мови можуть бути засобом доступу до

навчальної інформації, джерелом пошуку, збору та роботи з нею, а також інструментом доставки та зберігання необхідних відомостей. Застосування інформаційних технологій у педагогічній діяльності дозволяє урізноманітнити навчальний матеріал, підвищити його якість, що впливає на розвиток уваги, посилює ефективність мовного навчання [63]. Використання на уроках української мови комп'ютера розширює можливості подання мовної інформації, яка буває важкою для сприйняття молодшими школярами. Самостійна робота на комп'ютері дає можливість пізнавати мовні явища з використанням яскравих, барвистих ілюстрацій, в ігровій формі - доступній та близькій дитині.

Створення вчителем мультимедійних презентацій дає можливість зручно й ефективно подати навчальний матеріал з використанням комп'ютерних програм (PowerPoint, Kingsoft Presentation, Impress, ProShow Producer й т.п.), спеціальних Інтернет-сервісів (PowToon, Google presentations, Knovio, Canva, Zeetings та ін.). Презентація - універсальний мультимедійний інструмент, який доцільно використовувати на будь-якому етапі уроку: перевірка домашнього завдання, актуалізація наявних знань, пояснення нового матеріалу, руханка, закріплення вивченого чи рефлексія навчальної діяльності. Вона поєднує ілюстрацію, звук і анімацію - фактори, що здатні максимально довго фокусувати увагу й інтерес молодших школярів. Вона дозволяє вчителю відібрати саме той навчальний матеріал, який відповідає потребам і можливостям конкретного класу, виходячи з лінгвометодичних особливостей теми, що вивчається, сприяє максимально можливому навчальному результату.

У процесі дистанційного навчання, зумовленого воєнними викликами, великим помічником для вчителя стали навчальні відео уроки. Створення відео уроку-доволі трудомістке заняття, що вимагає значних часових затрат. Тож вчитель може використати такі комп'ютерні програми, як Sony Vegas Pro, Movavi, Відеомонтаж, Avidemux, Videopad, Editor, WOMBLE MPEG VIDEO WIZARD, Lightworks, Pinnacle, Jahshaka, Windows Movie Maker,

VSDC Free Video Editor, AVS Video Editor, Corel VideoStudio X10 Pro, Adobe Premiere Pro та ін., а також Інтернет-ресурси: український освітній онлайн-портал «На урок»; Тренажер з правопису української мови. Вправи онлайн; візуалізація навчального матеріалу: Draw.io, Matific та ін.

Недоречно записувати відео урок тривалістю понад 20-30 хвилин, це стомлює дитячу увагу, з'являється відторгнення сприйняття. Тож під час створення відео уроку вчитель початкових класів має керуватися не лише відбором мовного матеріалу, який повинен подаватися в стислій формі, але й продумати його подачу таким чином, аби вона не була одноманітною, а поєднувала, чергувала теоретичну й практичну діяльність; у деяких випадках варто призупинити презентацію та коментувати пропоновану інформацію.

Дистанційне навчання стало поштовхом для активного розвитку освітніх платформ. Наочність, динамічність, доступність виконання завдань і впав, можливість відстежувати онлайн свої результати зробили ці інноваційні освітні інструменти популярними в урочній та позаурочній діяльності, як у педагогів, так і вчителів. Найбільш актуальними є: HUMAN, Prosvita Google, classroom, MOODLE, Єдина школа, Мій Клас, GoogleDoc, Paint, Liveworksheets, LearningApps, Kahoot, Classtime, Padlet, Easy test maker. Тематичний інструментарій цих платформ відповідає програмам початкової освіти. Вчитель початкових класів може самостійно вибирати навчальний матеріал з української мови для застосування у класі тренувальних чи контрольних завдань, карток із домашнім завданням, виставляючи час та дату завершення завдання, що допомагає запобігти перевантаженню учнів, розсіяності уваги. У випадку, коли вчителю необхідно проконтролювати якість засвоєного мовленнєвого матеріалу, зробити перевірку нестандартною допоможуть тести, створені в Google Forms, Яндекс формах. Така форма контролю робить уроки перевірки знань цікавими, динамічними, що сприяє уважності школярів, зосередженості, дозволяє здійснити диференційований підхід до дітей з різними навчальними можливостями й рівнем розвитку уваги. Результати можуть бути подані у



вигляді діаграм, порівняльної статистики або ж у таблиці Excel зі зведеними даними, що полегшує перевірку завдань.

У застосуванні в навчальній діяльності молодших школярів комп'ютерних ігор, потрібно враховувати такий важливий аспект, як їх дозування. Вчителю слід пам'ятати, що 15-20 хвилинні сприятимуть розвитку уваги, а часові - ведуть до перевтоми й зниження концентрації уваги. Те ж стосується й перегляду відео уроку.

Отже, розвиток уваги учнів молодшого шкільного віку на уроках української мови має враховувати такі аспекти: розвиток навчальної мотивації, оскільки увага в молодших школярів тісно пов'язана з розвитком відповідального ставлення до навчання; формування розумових дій, враховуючи специфіку української мови як навчальної дисципліни; використання адекватних навчальних завдань, вправ, ігор і забезпечення оптимальних умов для досягнення цілей навчальної роботи, дозування часу; добре продумана організація уроку, належне подання навчального матеріалу, його візуалізація; вироблення в учнів навичок контролювати й оцінювати свої дії; створення відповідної атмосфери для розвитку довільної уваги.

## Висновки до розділу 2

Увага є основною успішної пізнавальної діяльності, належить до числа важливих психічних процесів, що впливають на успішність навчання молодших школярів. Аби навчальна діяльність була успішною, необхідно розвивати в учнів такі важливі характеристики уваги, як концентрація, стійкість, розподіл, переключення, обсяг. Саме від особливостей уваги залежить, чи може дитина достатньо швидко перейти від однієї діяльності до іншої, як довго учень може працювати з одним і тим же матеріалом, наскільки чітко йому вдасться виділит об'єкт, сконцентруватися на ньому, вивчати достатньо довгий час.

У молодшому шкільному віці центром психічного розвитку дитини є формування довільності; розвивається довільна пам'ять, увага, мислення. Протягом цього вікового періоду дитина вчиться керувати своєю поведінкою, у тому числі й увагою.

Значну роль в ефективності процесу навчання молодших школярів відіграє розвиток довільної уваги. Від того, наскільки вона розвинена залежить розвиток і формування інших когнітивних процесів, таких як пам'ять, мислення, інтелектуальні здібності. Для цього виду уваги характерними є різні якості - запам'ятовування символів, виокремлення відмінностей, запам'ятовування слів, показники яких змінюються у залежності від віку молодших школярів, з класу в клас. Рівень довільної уваги розвивається у процесі навчальної діяльності.

Особливо актуальною проблема розвитку уваги є на уроках української мови, оскільки те, що вивчається на цих уроках, є відправною точкою для засвоєння інших предметів і засобом засвоєння надпредметних зв'язків.

Сучасний урок української мови дає вчителю можливість постійно підтримувати увагу школярів на достатньому рівні. Врахування дитячих потреб, індивідуальних особливостей, зміна видів діяльності, використання дидактичних ігор, робота з підручником і т.п. спрямовані на збереження

довільної уваги учнів, що, у свою чергу, забезпечує високий рівень засвоєння навчального матеріалу.

Успішне засвоєння навчальної програми з української мови молодшими школярами тісно пов'язане з реалізацією на уроці принципу наочності, зокрема, можливостей інтерактивної дошки. Робота з інтерактивною дошкою підвищує мотивацію школярів, активізує їх пізнавальну діяльність і сприяє розвитку довільної уваги.

У процесі навчальної діяльності для молодшого школяра не вся інформація, яку він отримує, для нього є цікавою, тому нерідко дитина змушує себе концентруватися на предметі навчання, здійснювати вольовий акт. Враховуючи те, що для багатьох молодших школярів переважаючою є ігрова діяльність, для того, аби навчання привертало увагу, викликало щирий інтерес, захоплення дитини, психологи радять педагогам робити процес вивчення навчального матеріалу цікавим, підбирати відповідні вправи й подавати їх в ігровій формі, а також застосовуючи інтерактивні технології навчання. Використання комп'ютерних технологій дозволяє зробити уроки української мови більш мобільними, продуманими, цікавими.

Результати констатувального дослідження рівня сформованості уваги молодших школярів показали, що характерною особливістю уваги цієї вікової групи є відносна стійкість уваги, рівень її переключення й розподілу бажає кращого. Тому розвиток довільної уваги молодшого школяра є одним із важливих набутоків зростаючої особистості, оскільки пов'язаний із формуванням у дитини вольових якостей і знаходиться у тісному взаємозв'язку із її загальним інтелектуальним розвитком.

## ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження показав теоретичну й практичну значимість вивчення уваги й особливостей її розвитку у молодшому шкільному віці. Від стану уваги залежить психічна діяльність людини, особливості її пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної сфер психічного розвитку.

Проблема розвитку уваги є однією із традиційних проблем психолого-педагогічної науки. Цю проблему досліджували психологи: В. Вундт, Е. Тітченер, В. Джеймс, Т. Рібо, Д. Бронбент, Г. Костюк, І. Вишнівська, В. Москалець, Т. Левенець й ін.; педагоги: Я. Коменський, Й. Песталоцці, Й. Герbart, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Л. Кондратенко, І. Кулагова, Л. Макарова, Т. Савченко й ін.. Ними було висунуто чимало концепцій, гіпотез, ідей щодо сутності, видів, структури, вікових особливостей уваги та специфіки її розвитку. Методичні аспекти розвитку уваги молодших школярів на уроках української мови висвітлені в роботах таких вітчизняних вчених, як О. Вашуленко, Н. Кабельникова, Л. Охріменко, К. Пономарьова, О. Хома, Т. Хорошковська-Носач та ін..

Поняття «увага» має чимало трактувань, серед дослідників немає єдиного погляду на цей психологічний феномен. Одні науковці вважають він не може розглядатися як самостійне явище, бо увага наявна у будь-якому іншому процесі, інші - відстоюють її самостійність як психічного процесу. Деякі відносять її до пізнавального психічного процесу, інші розглядають у тісному зв'язку з вольовою діяльністю, так як увага потребує прояву вольових зусиль [21, с.36].

З наукової точки зору увага розглядається як: «форма психічної діяльності, яка не відображає ні властивості предмету, ні зв'язки, ні відношення між ними, але виявляється у спрямованості та зосередженості свідомості на вагомих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або на власних переживаннях» [63, с.156], «форма психічної

діяльності людини, що виявляється в її спрямованості й зосередженості на певних об'єктах з одночасним абстрагуванням від інших» [22, с.337].

До основних функцій уваги відносяться: вибірковість (реалізується через виділення з усієї інформації, що надходить, лише тієї, яка важлива для людини у даний момент), цілеспрямованість (полягає у зосередженні уваги на предметі діяльності, її утриманні та перемиканні), активність (спрямована на підтримку працездатності людини через раціональний розподіл інтенсивності, міцності уваги під час виконання елементів діяльності).

Традиційно увага характеризується низкою таких властивостей: зосередженість, концентрація (відволіканні від усього стороннього, гальмування побічної діяльності, що тісно пов'язана з інтенсивністю уваги і є перешкодою до її концентрації); обсяг, що характеризується кількістю об'єктів, на яку може бути спрямована увага за умови їх одночасного сприйняття; розподіл, що зумовлює можливість одночасного виконання двох та більше видів діяльності (або кількох дій у процесі однієї діяльності); переключення - здатністю швидко вимикатися з одних установок і включатися в нові, що відповідають тим умовам, які змінилися; стійкість - тривалість зосередження на об'єкті чи явищі.

Основними видами уваги є мимовільна, довільна, після довільна.

Для увага учнів молодшого шкільного віку характерними особливостями є низька стійкість (10-15хв.), малий обсяг, слабкий розподіл, низьке переключення, переважання мимовільної уваги. Розвиток уваги на уроках української мови - одна з необхідних умов успішності навчання. Особливості проявів уваги молодших школярів у процесі навчальної діяльності на уроках української мови полягають у тому, що обсяг (кількість об'єктів, які сприймаються одночасно) складає від 1 до 4-х, а в першокласників від 1 до 2-х, навчальна ж діяльність вимагає, аби в обсяг входило зразу декілька об'єктів. Наприклад, швидкість читання залежить не лише від техніки читання, а й від рівня розвитку обсягу уваги. Чим більший обсяг, тим більша швидкість. При списуванні з підручника низький рівень розвитку уваги призводить до того, що учень може пропускати букви або ж слова. В основі розподілу уваги -

навички навчання, а в молодших школярів вони лише тільки формуються; важливою є і стійкість уваги - можливість зосереджуватися, утримувати увагу протягом довгого часу, переключання уваги з одного виду діяльності на інший (робота біля дошки, робота з зошитом). Одним і тим же видом діяльності молодший школяр може займатися нетривалий час у зв'язку з швидкою втомлюваністю, невмінням швидко переключати свою увагу з одного предмета на інший. За умови правильної організації навчального процесу, ці властивості уваги вдосконалюються. Учні четвертого класу стають більш уважними, ніж першокласники, у них зростає і вдосконалюється здатність до стійкості, концентрації, обсягу, розподілу й переключенню уваги.

У процесі навчальної діяльності на уроках української мови вчителю слід враховувати феномен єдності уваги і сприймання, уваги і пам'яті, уваги і мислення, уваги та уяви, що становить психологічну передумову сформованої уваги молодшого школяра. Організація уваги і продуктивна робота молодших школярів на уроці взаємозумовлені. Важливу роль у створенні умов для ефективної діяльності при цьому відіграє відбір змісту і методів навчання, які відповідають не лише цілям уроку, але й завданням формування уваги; індивідуалізація й диференціація навчання; забезпечення потреби дитини в русі; гігієна розумової праці, дотримання норм навчального навантаження; демократичний стиль спілкування.

Увага є важливим чинником ефективної навчальної діяльності і особистісного становлення молодшого школяра. Залежність розвитку уваги від цілеспрямованої провідної діяльності виводить на перший план необхідність такої організації навчально-виховного процесу, яка б забезпечувала розвиток уваги як психічного процесу разом із уважністю як рисою особистості молодшого школяра. Як показали спостереження, неуважні діти найчастіше роблять помилки через неувагу в письмових роботах з рідної мови, вони не володіють достатньою увагою при

виконанні цих робіт, оскільки не можуть достатньо зосередитися, правильно розподілити свою увагу.

Однією із важливих умов підтримки стійкості довільної уваги в молодших школярів на уроках української мови також є риторична майстерність учителя. За допомогою інтонації вчитель може наголосити особливо важливі моменти, забезпечити активізацію довільної уваги на окремих аспектах навчального матеріалу. Молодші школярі надзвичайно чутливо реагують на мовлення вчителя, його емоційне забарвлення, тому, використовуючи різноманітні інтонаційні відтінки, змінюючи тембр і звучність мовлення, інші риторичні прийоми, учитель шляхом оцінних чи інших суджень стимулює молодших школярів до навчальної діяльності, включає їх в активний пізнавальний процес, у тому числі й у розвиток довільної уваги.

Розв'язання проблеми розвитку уваги молодшого школяра на уроках української мови буде ефективним за умови дотримання вчителем таких умов: взаємодія з шкільним психологом у питаннях вивчення динаміки розвитку уваги молодших школярів; використання спеціальних вправ у процесі вивчення української мови, що сприяють розширенню обсягу, зростання стійкості, формування довільності уваги; організація індивідуальної та групової роботи з учнями, що потребують корекційних заходів з розвитку уваги.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмаші С. І., Матіко М. І. Психологічні особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку. *Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі*: зб. тез доповідей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Мукачево, 17-18 травня 2017 р. Мукачево, 2017. С.196-198.
2. Апетян М.К. Психологічні та вікові особливості молодшого школяра. *Молодий учений*. 2014. № 14 (73). С. 243-244.
3. Арістов В. Психологічні аспекти розвитку інтелектуальних здібностей : увага, уважність, спостережливість. *Психолог*. 2007. № 18-19. С. 25-34.
4. Барда С.І., Московець Л.П. Дослідження особистості молодшого школяра : методичний посібник. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 76 с.
5. Бех М. Особистісно орієнтовані технології навчання в початковій школі. *Початкова школа*. 2017. № 6. С. 16 – 19.
6. Бех, Іван. Плекаємо особистість: у діалозі з В. Сухомлинським. Дошкільне виховання. 2020. № 1. С. 3-5.
7. Белякова Світлана, Левенець Тетяна. Психологічні особливості розвитку уваги у молодших школярів. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Педагогіка». № 10 (15). 2022. С. 412 - 424.
8. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. К. : Фенікс, 2014. 136с.
9. Богуш А.М., Трифонова О.С. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
10. Божук С. Психолого-педагогічні умови розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. *Актуальні питання дошкільної та початкової освіти*. Кривий Ріг, 2019. Вип. 2. С. 124-127.
11. Бондаренко Н. В. Ситуаційні вправи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 2. С. 2-7.
12. Бондарчук Є. Інтерактивні технології – шлях до створення ситуації успіху у навчальній діяльності молодшого школяра. *Почат. школа*. 2017. № 11. С. 1-4



13. Брязгунов М.В. Компетентнісний підхід до властивостей розуміння уваги. *Психологічний журнал*. 2006. 315 (травень). С. 35-38.
14. Бушуєва Т.В., Авер'янова А.М. Когнітивний стиль та властивості уваги особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки, 2020. Вип. 11 (56). С. 36-46.
15. Василькова А.О., Стрюкова Ю.В. Дослідження розвитку уваги в процесі діяльності молодших школярів. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 28 квітня 2021 р., м. Запоріжжя/ В.Л. Погребна, В.М. Попович та ін. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. Ч. 297-301.*
16. Вашуленко О. Методичні рекомендації щодо роботи за новим підручником «Українська мова та читання. 3 клас. Частина 2». *Почат. школа*. 2020. №9. С.14-20.
17. Вашуленко О.В. Формування у молодших школярів умінь створювати власні висловлювання на уроках літературного читання: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 71 с.
18. Вишнівська І. О., Євдокимова Н. О. Розвиток та корекція уваги учнів молодшого шкільного віку. *Парадигма пізнання: Гуманітарні питання*. 2015. № 3(6). С. 65-66.
19. Вітенко І.С., Вітенко Т.І. Увага. Відчуття. Сприймання. *Основи психології*. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Вінниця: Нова книга, 2008. С. 157-176.
20. Гетьман Т. О. Врахування індивідуальних особливостей уваги молодших школярів у навчальному процесі. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 8. С. 204-212.
21. Гомон Є. Особливості розвитку уваги молодшого школяра в процесі навчальної діяльності. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. Зб. наукових праць. 2016. Вип. VI. С. 35-39.

22. Гончаренко, Семен. Увага. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 437.

23. Гордієнко О. А., Устецька М. О. Використання лінгвістичних ігор на уроках української мови як засіб формування мовної особистості дітей молодшого шкільного віку. *Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 березня 2021 року) / за заг. ред. Т.І. Шанскова – Житомир: ФО-П «Н.М.Левковець», 2021. С. 19 –23.*

24. Давидюк М. О., Подуфалов А. І.. Дидактичні прийоми формування культури розумової праці молодших школярів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2019. Вип. 54. С.4–18.

25. Державний стандарт початкової освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу : [HYPERLINK “https://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/59891/”](https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/)  
[https://osvita.ua/legislation/ Ser\\_osv/59891/](https://osvita.ua/legislation/ Ser_osv/59891/)

26. Дніпрова О.А. Дослідження уваги хлопчиків та дівчаток молодшого шкільного віку. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2015. № 2 (10). С.91-96.

27. Єфанова В.Д. Вікові особливості розвитку уваги молодших школярів. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії.* Випуск 24. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С.52-55.

28. Журавльова Л. С. Комплексний аналіз порушень письма у дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету.* 2018. Вип. 1 (20) Серія: Педагогіка. 73–78 с.

29. Зазимко І. Батькам про увагу молодших школярів. *Психолог.* 2002. № 5. С. 92-94.

30. Захарчук Н. Якщо дитина не хоче вчитися. *Психолог*. 2009. № 46. С.7 – 10.
31. Кабельнікова Н. Подолання фонематичних помилок на початкових етапах оволодіння навичками письма. *Почат. школа*. 2017. № 4. С. 36-39.
32. Калиниченко, І.О., Колесник, А.С. Оцінка показників уваги у дітей дошкільного віку з різним рівнем довільної оперативної пам'яті. *Вісник Одеського національного університету. Біологія*, 2020. № 25(2(47)). С.163–172.
33. Капінос Т.І. Відмінності уваги хлопчиків та дівчаток молодшого шкільного віку. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2012. № 1 (3). С.94-98.
34. Коваль Г.П., Деркач Н.І. Методика викладання української мови: навч. посіб. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
35. Колісник, Г. О. Тренінг уваги та мислення. *Обдарована дитина*. 2010. № 9. С. 64-67.
36. Колот М. Творчі види робіт на уроках української мови. *Почат.школа*. 2018. № 3. С.15-18.
37. Комкова О.М. Формування довільної уваги у молодших школярів із порушенням писемного мовлення. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти / За загальною редакцією Бойчука Ю.Д. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. С.167-175.*
38. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини. Київ: Главник. 112 с.
39. Коняєва Л.Д., Романько Н.А. Особливості розвитку пізнавальної сфери дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Вид-во Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України 2011. Вип.14. С. 370-381.
40. Коробко С.Л. Діагностична діяльність психолога з учнями початкової ланки НУШ. *Нова українська школа: діагностична та корекційна*

*розвивальна робота з молодшими школярами: навчально-методичний посібник* / С.Л. Коробко, О.І.Коробко. Київ: Літера ЛТД, 2021. С. 7-99.

41. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад. школа, 1989. 608 с.

42. Костюк Г.С. Умови психічного розвитку. *Соціальний педагог*. 2007. С.61-63.

43. Кочан І.М. Словник - довідник з методики викладання української мови. Львів: видавничий центр ЛНУ ім.. І.Франка, 2005. 340 с.

44. Кузнецова Л.П. Компетентністний підхід до розуміння властивостей уваги молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2016. № 15. С. 17-29.

45. Кулагова І.Ю. Розвиток уваги як педагогічна проблема. *Рідна школа*.2006. № 3. С.18-19.

46. Куліш О.С., Кобиляцька М.В. Особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах нової української школи. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 28 квітня 2021 р., м. Запоріжжя* / В.Л. Погребна, В.М. Попович та ін. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. С. 253-255.

47. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 128 с.

48. Личик О. Я., Крук С. Л., Гаврилькевич В. К. Теоретичний огляд проблеми розвитку довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. *Молодий вчений: науковий журнал*. Листопад, 2021. № 11 (99). С. 262-267.

49. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011.188 с.

50. Луценко В. Вербальні помилки та причини їх виникнення у мовленні учнів. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 5. С. 34-38.

51. Ляшенко, Л. Психологічні особливості розвитку довільної уваги учнів початкових класів загальноосвітньої школи у процесі навчання англійської

мови. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2020. (50). С. 127–145.

52. Макарова Л.О., Гойденко Н.М. Характеристики уваги молодших школярів як фактор розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2016. Вип. 3 (2). С. 61-67.

53. Максименко С.Д. Теорія специфічних рушіїв розвитку Г.С. Костюка. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С. 7-19.

54. Мельник А.А. Розвиток пізнавальної діяльності на уроках української мови в 3 класі. *Початкова школа*. 2007. № 10. с. 34-40.

55. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С.Вашуленка. Київ:Літера ЛТД , 2012. 364 с.

56. Москалець В. П. Увага. *Загальна психологія: підручник*. К.: Ліра-К, 2020. С. 164-173.

57. Мочульська Л. Використання дидактичних ігор на уроках української мови і математики. *Початкова школа*. 2017. № 6. С. 20-23

58. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. N. M. Bibik. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.

59. Оленіна А.В. Корекція уваги молодшого школяра. *Шкільний світ*. 2006. № 2. С.7-8.

60. Освітні програми НУШ (1-4 кл.). [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60529/>

61. Охріменко Л. Організація групової роботи учнів під час вивчення української мови в початкових класах. *Почат. школа*. 2017. № 2. С. 10- 14.

62. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад. А.Кузьмінський. К.: Знання-Прес, 2003. 700 с.

63. Перекопська Т.В. Покращення властивостей уваги в умовах НУШ. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2021. Вип. 11. С.156-162.

64. Підлісна С.В. Використання психологічних вправ на уроках в початковій школі. *Психолого-педагогічні засади інноваційних технологій розвитку особистості*: метод. посіб. Київ, 2021. 169 с.

65. Підлужна Галина. Компетентнісний підхід до розвитку комунікативних умінь молодших школярів на уроках української мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Зб. наук. праць 2019. Т. 2. 3 26 . С. 363-368.

66. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.

67. Приходченко К.І. Творче освітньо-виховне середовище як чинник зняття кризи уваги в початковій школі. *Наука. Релігія. Суспільство*. Зб праць Інституту проблем штучного інтелекту. № 2. 2010. С.206-211.

68. Прозорова Л. Творчі різнорівневі вправи з української мови для розвитку уваги, логічного та дивергентного мислення учнів. *Почат. школа*. 2017. № 5. С. 36-39.

69. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини /упоряд.: С.Максименко, Л. Кондратенко, О. Главник. Київ: Мікрос-СВС, 2003. 112с.

70. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.

71. Психологічний poradnik учителя: методичний посібник / уклад. : С. І. Барда, Л. П. Московець. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 76 с.

72. Рібцун Ю.В. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку: навч.-метод. вид. Харків : Ранок, 2018. 40 с.

73. Савченко О. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. К. : Богданова А.М., 2009. 226 с.

74. Савченко Т.Л. Системна організація уваги та загальні принципи їх корекції як засіб оптимізації навчальної та професійної діяльності. *Актуальні*

*проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць. Київ: Університет Україна, 2007. № 3 (5). С.126-136.*

75. Савченко Т.Л. Сутність уваги, уважливості і спостережливості як індивідуальних рис особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* 2010. Т. V. Вип. 10. С. 205-210.

76. Савченко Т.Л. Тривимірний простір та форми психічного контролю реальності: увага, уважливість і спостережливість. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* 2011. Том. V. С.141-145.

77. Сіранчук Н. Формування лексичної компетентності молодшого школяра засобом словотворчих вправ. *Початкова школа. № 2.* 2016. С. 4-8.

78. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ. Просвіта. 2020. 416 с.

79. Смик А.І. Психологічні особливості уваги молодших школярів. *Психологічні проблеми особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Збірник матеріалів XI Міжнародної науковопрактичної конференції (7-8 квітня 2021 р., м. Ніжин) / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 185-187.*

80. Стальва О.В. Використання засобів етнопедагогіки у мовленнєвому розвитку молодших школярів. *Початкова школа.* 2001. № 4. 11-12.

81. Сухомлинський В.О. Розумове виховання. Вибр. Тв.: У 5-ти т. К.: Рад.школа,1976. Т.4. С.206-300.

82. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. К.: Радянська школа, 1977. 670 с.

83. Теслюк В., Берестян О. Дослідження розвитку особистості молодшого школяра. *Вісник Національного університету оборони України.* 2022. № 4(68). С. 154-161.

84. Тітова, М. В. Розвиток уваги молодших школярів – одна із складових структури ключової компетентності «вміння вчитися». *Початкове навчання та виховання*. 2007. № 10. С. 18-20.

85. Ткачук О.С. Мовно-мовленнєва компетенція на уроках української мови в початкових класах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Педагогічні науки. 2009. Вип. 44. С. 156–159.

86. Тумко І.М. Розвиваємо пам'ять і увагу. Творчі завдання для гармонійного розвитку маленьких розумників. Харків: Віват. 2020. 48 с.

87. Уткіна, В. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприймання. *Психологічна газета*. 2005. № 8, квітень. С. 10-13.

88. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Вибр. пед. твори: У 2-х т.-Т.І. К.,1982*. 220 с.

89. Ушмарова В. Організація науково-методичної роботи з учителями початкової школи у контексті Концепції «Нова українська школа». *Почат.школа*. 2017. № 8. С.1-4

90. Федієнко В.В. Логіка, пам'ять та увага. Сучасні зарубіжні та вітчизняні методики. Харків: Школа. 2021. 80 с.

91. Химинець В. В. Інновації в початковій школі. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 312 с.

92. Хома О.М. Дидактична гра як один із засобів пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови в початковій школі. *Педагогічні науки: теорія та історія, інноваційні технології*. Суми, Сум ДПУ імені А.С.Макаренка. 2016. № 7 (61). С. 111-121.

93. Хома О.М. Розвиток лексичної компетенції молодших школярів на уроках української мови. *Наука і освіта*. 2017. № 2. С. 41-46.

94. Хорошковська-Носач Т. П. Система вправ і завдань для формування в учнів 1–4 класів усного мовлення на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин :



методичні рекомендації. [Електронне видання]. Київ : Педагогічна думка, 2022. 69 с.

95. Цєпова І.В., Харченко О.Я. Розвиток навичок мовленнєвої діяльності молодших школярів: аудіювання і говоріння. Х.: Вєста, 2008. 176 с.

96. Чєпіль І.К. Вплив методу групової психокорекції на корекцію уваги молодших школярів. *Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів: [у 2-х т.]. Т. 1 (м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.)* / ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.; Національний авіаційний університет. К.: НАУ, 2019. С. 333-334.

97. Щічко, І. Дослідження властивостей уваги в молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць*. 2015. Вип. V. С. 103-107.

98. Ярош Н. Групові методи роботи на уроках у початковій школі. *Початкова школа*. 2018. № 6. С. 50 -54

99. Яцик Т.О., Степанюк В.В. Словник коротких термінів з педагогіки. Луцький фаховий педагогічний коледж КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради. Луцьк: ФОП Мажула Ю.М., 2022. 50 с.

## ДОДАТКИ

## Додаток А

## Види уваги та їх порівняльні характеристики

Вид уваги	Умови виникнення	Основні характеристики	Механізми
<i>Мимовільна</i>	Дія сильного, контрастного або значущого подразника, який викликає емоційну реакцію	Мимовільність, легкість виникнення та переключення	Орієнтувальний рефлекс, або домінанта, яка характеризується більш-менш стійким особистісним інтересом
<i>Довільна</i>	Постановка (прийняття) задачі	Спрямованість відповідно до задачі, вимагає вольових зусиль, втомлює	Провідна роль другої сигнальної системи
<i>Післядовільна</i>	Входження в діяльність і викликаний у зв'язку з цим інтерес	Зберігається цілеспрямованість, знімається напруженість	Домінанта, яка характеризує зацікавленість, що виникла у процесі діяльності

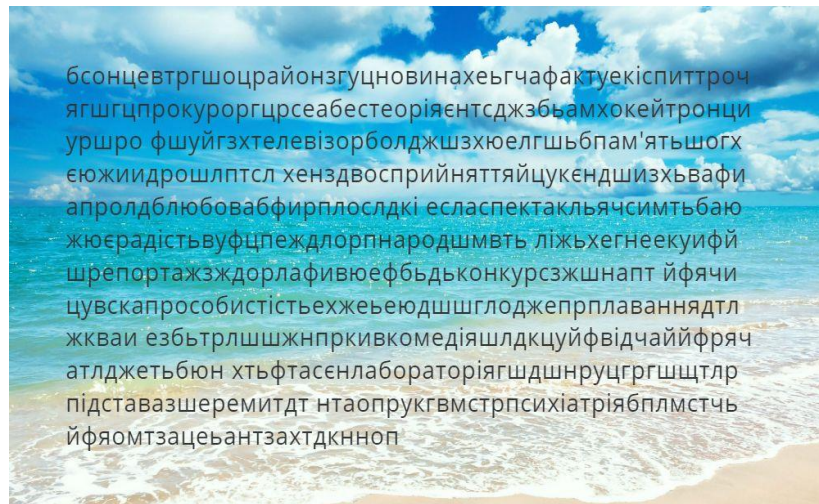
## Додаток Б

## Властивості уваги

Увага	
Фізіологічні основи	Властивості уваги
Наявність ділянок кори головного мозку з підвищеною у даний момент збудливістю	Концентрація Вибірковість
Утворення нових умовно-рефлекторних зв'язків й успішне вироблення диференційовки	Розподіл Об'єм Інтенсивність
Наявність від'ємної індукції між ділянками з підвищено й пониженою збудливістю	Стійкість Відволікання Зосередженість уваги
Наявність явища домінанти	Переключення уваги

## Додаток В

## Тест діагностики концентрації та вибіркості уваги Г. Мюнстерберга



**Ключі:** сонце, район, новина, факт, іспит, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприйняття, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, підстава, психіатрія.

Розрахунок результатів.

Час (секунди)	Бал	Рівень вибіркості
250 й більше	0	<b>Низький</b>
240-249	1	
230-239	2	
220-229	3	
210-219	4	
200-209	5	
190-199	6	<b>Середній</b>
180-189	7	
170-179	8	
160-169	9	
150-159	10	
140-149	11	
130-139	12	
120-129	13	
110-119	14	<b>Високий</b>
100-109	15	
90-99	16	
80-89	17	
70-79	18	
60-69	19	
Менше 60	20	<b>Дуже високий</b>

### Тест «Коректурна проба Б. Бурдона»

(оцінка стійкості, переключення, розподілу уваги)

АКСНБЕАНЕРКВСОАЕНВРАКОЕСАНРКВНЕОРАКСВОЕС  
 ОВРКАНВСАЕРНВКСОАНЕОСВНЕРКОСЕРВКОАНКСА  
 КАНЕОСВРЕНКСОЕНВРКСАРЕСВМЕСКАОЕНСВКРАЕО  
 ВРЕСОАКВНЕСАКВРЕНСОАКВРЕНСОКВРАНЕОКРВНАС  
 НСАКРВОСАРНЕАОСКВНАРЕНСОКВРЕАОКСНВРАКСОЕ  
 РВОЕСНАРКВОКРАНВОЕСВНЕАРОКВНЕСАОКРЕСАВКН  
 ЕНРАЕРСКВОКСЕРВОСАНОВРКАСОАРНЕОРЕСВОЕРВ  
 ОСКВНЕРАОСЕНВСНРЛЕОКСАНРАЕСВРНВКСНАОЕРСН  
 ВКАОВСНЕРКОВНЕАНЕСВНОКЛНРАЕОСБРВОАНСКОКР  
 СЕНАОВКСЕАВНЕСКРАОВКСЕОКСВНРАКОКРЕСВКОЕНС  
 КОСНАКВНАЕСЕРВНСКОАЕНСОВНРВКОСНЕАКОВНСАЕ  
 ОВКРЕНРЕСНАКОКАЕРВСАРКВОСВНЕРАНСЕОВРАКВО  
 АСВКРАСКОВРАКНСОКРЕНГРСЕАОКСАКРНРАКАЕРКС  
 НОСКОЕОВСКОАЕОЕРКОСКВНАКВОВСОЕЛСНВСРНАК  
 ВНЕОСЕАВКРНВСНВКАСВКАНАКРНЕОКОВСНВОВР  
 СЕРВНРКСРВНЕАРАНЕРВОАЕСЕРАНЕРВОАРНВСАРВ  
 ЕРНЕАЕОРНАСРВКОВРАЕОСЕОВНАЕНЕОВСКОВРНАКС  
 ЕРВКОСКАОЕНРВОСКРЕНАЕОНАКВСЕОВКАРЕСНАОВКО  
 АОВНРВНСРЕАОКРЕНСРЕАКВСЕОКРАНСКВАНЕОВНРС  
 КАОРЕСВНАОЕСВОКРНКРКАЕРКОАСАРВНАЕОСКРВК  
 ОКРАНАОЕСКОЕРНВКАРСВНРВНСЕОКРАНЕСВНКРАНВ  
 ЕРАКОКСОВРНАЕАСВКЛНОСЕНВРАКРЕОСОВРАОЕСЕА  
 НЕСВКРЕАКСВНОЕНЕОСВНЕОРКАКСВНЕОКРОКАНЕОС  
 РНЕСВНРКОВКОАРЕОВОКСНВКАЕРВОСНЕАКАСНВОЕН  
 СВНЕОВКРАНРЕСКОАНВРКАНВСОЕРАНВОСАРКВНСОЕ  
 ОКНЕКРВСЕНРКАЕСВОКАРЕОКВНАРЕСКВНЕОСАРНЛ  
 КРНСАОЕРКОСНВКОЕРВОСКЛЕРНСОАНВРКВНЕНРАКС  
 РНВКОСНЕАКВРСОАНСКВОАСНЕВОНСКВРНАОЕНСОА  
 НСОАКВРНСАОЕРСКОЕНАРНВОСКАОКРНСЕОВСЕНВК  
 ЕКРНСОАРВНЕСАРКВРНСЕНВРАКВСЕОКАЕРКОВНЕАС  
 ОЕНРВКСЕРВНАОЕАСКРЕНВКСОАРЕОКСЕРНЕАРВСКВ  
 НСОКРВНЕОСКВНРЕОКРАСВОЕРНРКВНРКАСОВНАОК  
 РВАКРНЕСОКАРКВОАСРЕОКРАНВРЕСКНВКОЕСАНЕ  
 ВРКОАСНАКОКВОСЕРКВНЕРАКСВНЕОКРЕАСОКРЕОВНС  
 СЕОВНАРКОСВНЕРАНРОАСОКРЕАОСВРКАКРЕРКОЕСВН  
 ОАЕРВКСОЕНРАКРНСЕАКОВОЕНСАНРВОСЕНВОКНВРА  
 ЕСНАКВОЕРЕНСАКВОАЕРКСЕНРАКРВСАЕОВНЕСРКВО  
 ОКРЕСОАНЕРВНЕСКАОРВРКОСАРКВСАКРЕСВНАКРЕС  
 СВКОАНРВСКОЕРНАКВСНЕРАЕОВРНАКВСНВОЕРАЕОК  
 ВРАСНРКОЕАСОВРЕСКОАНЕСНВСКАЕОРНАКЕРНСОКВ

## Таблиці В. Шульте

Таблиця 1

14	9	2	21	13
22	7	16	5	10
4	25	11	18	3
20	6	23	8	19
15	24	1	17	12

Таблиця 2

2	13	1	8	20
17	6	25	7	11
22	18	3	15	19
10	5	12	24	16
14	23	4	9	21

Таблиця 3

21	11	1	19	24
2	20	18	5	10
4	13	25	16	7
17	6	14	9	12
22	3	8	15	23

Таблиця 4

5	21	23	4	25
11	2	7	13	20
24	17	19	6	18
9	1	12	8	14
16	10	3	15	22

Таблиця 5

3	17	21	8	4
10	6	15	25	13
24	20	1	9	22
19	12	7	14	16
2	18	23	11	5

## МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

## Додаток Д 1

**Навчання грамоти. Тема уроку: В гостях у казки. Повторення і закріплення вивченого ( 1 кл.) Фрагмент уроку.**

**Мета уроку:** на практичних вправах закріплювати знання про вивчені звуки і букви; виробляти навичку швидкого, правильного і свідомого читання; збагачувати словниковий запас учнів розвивати пам'ять, зв'язне мовлення, увагу; сприяти вихованню уміння взаємодіяти, допомагати один одному.

**Обладнання:** інтерактивна дошка, кубики лего для звукового аналізу; пошукова таблиця (в кожного на парті); малюнки квіток (на кількох партах); ілюстрації волошки, ромашки, барвінку, троянди калини; костюми короля і королеви

**Тип уроку:** комбінований.

**Форма:** урок-мандрівка.

**Перебіг уроку**

**I. Організація класу до уроку.** Створення емоційного настрою. Ранкова зустріч, використовуючи на кожний рядок певний колір кубика лего. Діти створюють башту *Вчитель:* – Усі почули вже дзвінок,

*Діти:* – Він покликав на урок.

*Вчитель:* – Кожен з вас приготувався, На перерві постарався

*Діти:* - Тож тоді часу не гаєм І урок розпочинаєм.

**Завдання-настанова:** Не просто слухати, а ... (чути); Не просто дивитися, а ... (бачити). Не просто говорити, а ... (думати, що говорити).

**II. Мотивація навчання**

*Вчитель:* - Ой, хтось до нас стукає. Подивимось, хто це. (Вчитель відчиняє двері, заходить двоє учнів. Вони вдягнені в костюми короля і королеви). Хто ви?

*Учні:* Король і королева королівства звуків і букв.

*Дівчинка :* я- королева голосних.

*Хлопчик :* А я - король приголосних. А до вас ми завітали, щоб з'ясувати, хто з нас важливіший.

*Дівчинка :* Король вважає, що він важливіший, бо у нього більше підданих. Розсудіть нас. Як ви думаєте?

Клас висловлює свої думки, доходячи висновку, що важливі всі, оскільки без кожного з них не утворювалися б слова.

**III. Актуалізація опорних знань.**

*Дівчинка - королева:* А давай влаштуємо дітям перевірку, що вони про нас знають... *Хлопчик - король:* Давай.

### Технологія незакінченого речення

- В українській мові голосних звуків...б
- Це... а, о, у, и, і, е
- Голосні звуки утворюють... склад.
- Звуки ми... чуємо і вимовляємо.
- Приголосні звуки можуть бути... тверді і м'які, дзвінкі й глухі.

*Гра «Знайди букву»* (жучок-буквоїд заліз у предмети одягу, і, як завжди, поз'їдав у словах літеру, яка йому найбільше смакувала. Цього разу такою стала Ф ф. Визначте місце пропущеної букви та відновіть слова, вчавивши літеру на належне місце: котинка - кофтинка, тулі - туфлі, футболка - футболка, артушок - фартушок)

### IV. Повідомлення теми, мети

**Король:** ви успішно справилися з завданням, тож вам нескладно буде пройти усі перешкоди й дістатися до нашого замку. Чекаємо з нетерпінням на вас.

### V. Сприйняття й осмислення нового матеріалу.

*Вчитель:* Ось вам *перше випробування*. Серед поданих літер на знайдіть зайву: жа, аж, анк, кна; кА, ак, амк, кма, МА, ам; на, ан, ажн, жна. Зайва - а (позначає голосний звук).

*Знайдіть слова за орієнтиром:* (розвиток уваги)

- квадратик, жовтий прямокутник, четвертий рядок
- трикутник, червоний прямокутник, другий рядок
- квадрат, синій прямокутник, другий рядок
- кружечок, зеленний прямокутник, п'ятий рядок

	□	Δ	○	
1	Калина	Вікно	Микола	Черв.
2	Вінок	Друзі	Коліно	
3	Суп	Кіоск	Сокіл	
4	Папка	Ліки	Колосок	
5	Панас	Високо	Волосина	
1	Мама	Мав	Миска	Синій
2	Пізнаються	Ананас	Воли	
3	Ліс	Сон	Мова	
4	Слова	Ліс	Новини	
5	Масло	Лиля	Лан	
1	Вона	Нива	Малина	Зелен.
2	Сім	Іван	Лана	
3	Ніла	Нова	Лимон	
4	Сосна	Солила	Алла	
5	Люсі	Сливи	В	

1	Мило	Смола	Наум	Жовт.
2	Носила	Ліна	Сом	
3	Петрик	Він	Ніс	
4	Біда	Нам	Оса	
5	ловила	Налила	слон	

Учні знаходять слова: біда, друзі, пізнаються, в. Складання речення:  
Друзі пізнаються в біді (пояснення прислів'я)

*Руханка.*

### **V.I. Застосування набутих знань, формування творчих умінь і навичок.**

*Робота в групах* ( 1-хлопці; 2-дівчата). Завдання: скласти казку, використовуючи подані слова: лисичка, плести, стежка, йти, лісова, галявина, квіти, рости, віночок.

*Хвилинка - цікавинка:* учні розповідають про символіку українського віночка.

Вправа «Віночок»: учні показують зображення квітів, називають квітку, ділять слово на склади, називають голосні, приголосні, наголошений склад, складають зі словом речення.

Вчитель: віночки сплетені, завдання виконані. Вас зустрічають у королівстві.

### **V.II. Підсумок уроку.**

Вправа «Мікрофон»

- Що найбільше сподобалося?
  - Чи були важкі завдання? Чому?
- (Учні висловлюють свої думки).

Додаток Д 2

## **Конспект уроку з української мови, 3 клас**

### **Тема: Правопис префіксів *роз-*, *без-***

**Мета:** ознайомити учнів з вимовою та написанням префіксів *роз-*, *без-*; закріплювати вміння розрізняти префікси та прийменники, правильно їх писати; розвивати орфографічні навички, збагачувати словниковий запас, розвивати літературну вимову, вміння аналізувати, творчі здібності учнів; виховувати бажання вивчати українську мову.

**Тип уроку:** вивчення нового матеріалу

### **Перебіг уроку**

#### **I. Організація класу до уроку.**

Станемо рівненько,  
Усміхнемось веселенько.  
Ще один важливий крок



Зробимо за цей урок.  
 Глибше вивчимо ми мову  
 Солов'їну і чудову.  
 Тож гаразд, часу не гаймо  
 І урок розпочинаймо.

**Учитель.** Сідайте діти. На партах у вас лежать підручник, зошит, щоденник, олівець, ручка. Тож ви готові до уроку.

*Почнемо наш урок словами про рідну мову: Мова - духовне багатство народу.*

*В.Сухомлинський*

Мотивація

*Прочитаємо девіз нашого уроку.*

Добре того навчати,  
 Хто хоче багато знати!

## **II. Актуалізація опорних знань.**

Перевірка домашнього завдання (вправа 219). Дані слова поділити для переносу

Що треба було зробити в домашній вправі?

*Два учні працюють біля дошки, поділяючи слова для переносу.*

<u>Відкопав</u>	<u>вхід</u>
<u>Відчинив</u>	<u>влетів</u>
<u>Відплив</u>	<u>всипати</u>
<u>Віднести</u>	<u>вкинути</u>
<u>Відпочити</u>	<u>вмився</u>

*Пригадаємо правило, як поділити слова для переносу?*

1. Можна довільно переносити слова за складами: *Дні-прó* й *Дніп-рó*
2. Одну літеру не залишаємо в попередньому рядку й не переносимо в наступний: *ака-де́-мія* (а не *а-каде́мія*), *Ма-рі́я* (а не *Марі́-я*),
3. Не можна розривати сполучення літер **дж**, **дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *ту́-дзик*, *хо-джу́*.

Перевірка виконання завдання (зошити, дошка).

*Каліграфічна хвилинка (слайд 3)*

**А тепер візьміть ручки і запишіть сьогоднішнє число**

Каліграфічно, щоб писати

Треба рівну спинку мати.

Зошит класти навскоси

І гарнесенько пишiть!

21 грудня

Класна робота

Давайте пригадаємо, про що дізналися на попередньому уроці? Що навчилися розрізняти?

*Префікси, прийменники.*

Як вони пишуться?

**Користуючись цим правилом, розкрийте дужки. Відгадайте загадку. Хто це?**

Доберіть до слова ЗИМА пестливе слово, виділіть корінь. (зима – зимонька)  
Отже, дійсно до нас завітала зима. Тож давайте проведемо урок в зимовому настрої.

2. Словник сучасного уроку. Які слова будуть входити у наш словник сьогодні, ви довідаєтесь з загадок.

Я – житель підземний

Лісів і полів

І спільна частина

Споріднених слів. (Корінь) Запис на дошці.

\*

Стою поперед кореня

Люблю це місце я!

Нові слова утворюю.

Скажіть моє ім'я! (Префікс) Запис на дошці

\*

Хоч за коренем, позаду,

В мене теж значна посада!

Я без зайвої розмови

Здатний геть змінити слово! (Суфікс) Запис на дошці.

\*

У слові я - наприкінці,

Як той мізинчик на руці.

А в реченні слова зв'яжу.

Бо зв'язковим я там служу! (Закінчення) Запис на дошці.

---- Якої частини слова не вистачає? (Основи)

---- Що таке основа слова?

3. Повторення правил.

---- Давайте повторимо, що саме ми вже знаємо про ці частини слова.

4. Технологія «Асоціативний куш».

А що уявляєте ви, коли чуєте це слово? Які асоціації воно викликає у вас?

Чому слово *Миколай* пишеться з великої букви?

Поясніть написання слів *Різдво*, *Новий рік*.

Знайдіть пару спільнокореневих слів. Яка у них спільна частина?

Знайдіть слова-синоніми. Чи є вони спільнокореневими? Чому?

### III. Вивчення нового матеріалу.

1. Повідомлення теми і мети уроку. Сьогодні ми зосередимо свою увагу на двох префіксах – роз- і без- і навчимося правильно писати їх. Це дуже важливі префікси. Необхідно знати, як їх писати.

1. Вступна бесіда

А яка зима без веселих ігор та розваг? До нас на урок хтось завітав. Як ви думаєте, хто це? *Сніговик*.

Дуже подібний, але чогось йому не вистачає. Чого? (очей, ротика, носика, рук, ніг, мітли)

Якщо у нього всього цього нема, то він який? (безокий, безносий, безрукий, безротий)

Чи шкода вам сніговика? Давайте йому допоможемо і вилікуємо його!

А для того, щоб допомогти йому, треба виконати завдання зими. І тоді він розвеселиться, роздивиться, розщедриться, розсміється.

Що цікавого у словах першого стовпчика? Яка у них спільна частина?

Що цікавого у словах другого стовпчика? Яка у них спільна частина?

Як називається ця частина слова?

Зверніть увагу, яка буква пишеться в кінці префіксів *роз-*, *без-* і зробіть висновок.

Перевіримо, чи правильний висновок ви зробили.

3. Читання правила с. 104.

Прочитаємо слова у рамочці, чітко вимовляючи звук [з] в кінці префіксів.

Щоб краще запам'ятати, вивчимо віршоване правило.

Подивіться, у нашого сніговика з'явилися очі.

4. *Творення нових слів за допомогою префіксів роз- і без-:*

а) Гра «Я – тобі, ти – мені».

Учитель «дає» учням слово, а вони «повертають» антоніми до цього слова, додавши префікси *роз-*, *без-*.

---- Що таке антоніми?

Слова: грамотний, єднати, законний, платний, зав'язка, смертний, страшний.

Підсумок: Які префікси допомогли вам під час гри? Як вони пишуться?

Гра «Для уважних діточок». Яку літеру потрібно вставити в слова:

ро...чарований, бе...смертя

#### IV. Тренувальні вправи.

Перевіримо, чи зможете ви застосувати правило для виконання завдань уроку.

- Виконання вправи 256.

- Перевірка.

- складання речень з парою слів *малював-розмалював*

Виконання вправ 257-258 за варіантами по п'ять слів; перевірка впр. 258.

*Отже наш сніговик розвеселився, роздивився, розщедрився, розсміявся, і навіть привів з собою друзів.*

- Розвиток зв'язного мовлення

Отже, ми вилікували сніговика. Він нам вдячний і пропонує скласти про нього невеличку розповідь. Яка пора року зображена на малюнку? Що вирішили зробити діти? Який сніговик у них вийшов?

*відповіді дітей*

**V. Підсумок уроку.** Що необхідно пам'ятати про правопис префікса роз-? А який ще префікс підпорядкований цьому правилу? Молодці, ви добре працювали на уроці.

Технологія «Мікрофон». Продовжте речення: Сьогоднішній урок навчив мене...

Гра «Виправ помилку»

Рефлексія

Подивіться на дошку. Якому смайлику відповідає ваш настрій? Напишіть номер смайлика в кінці роботи.

**VI. Домашнє завдання.** Вправа 255, 260.

**Додаток Д 3**

### **ІГРИ ТА ВПРАВИ НА РОЗВИТОК УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

1. **«Друкарські перегони».** Кожному гравцеві присвоюється 1-2-3 літери алфавіту ( в залежності від кількості учасників, щоб усі літери були розподілені). Потім придумується слово або фраза з 2-3 слів. На сигнал ведучого учні починають «друкувати». Коли слово буде «надруковане», всі дружно плескають.

2. **«Метелик».** Для гри необхідна класна дошка з розкресленим на ній ігровим полем із 9 клітинок (3x3) і невелика присоска (або шматок пластиліну), яка виконує роль «дресированого метелика». Він може пересуватися за командою з однієї клітинки в іншу. Стартове положення «метелика» - центральна клітка ігрового поля. Команди подаються учасниками гри по чергові. При цьому потрібно слідкувати, щоб «метелик» не вийшов за межі поля. Після цих пояснень починається сама гра. Вона проходить на уявному полі, яке кожен з учасників уявляє перед собою. Якщо хтось із гравців губить нитку гри або «бачить», що «метелик» вийшов за межі поля, він подає команду «Стоп!» і, повернувши «метелика» на центральну клітинку починає спочатку.

Ускладнювати гру можна збільшенням кількості клітинок (4x4) або кількості «метеликів». В останньому випадку команди подаються кожному «метелику» окремо.

3. **«Хор»**. Один із учасників гри - «відгадувач». Він виходить із приміщення. Інші гравці беруть 2-3 рядки з відомого вірша, і кожен учень отримує по одному слову. Входить «відгадувач». По команді ведучого учасники разом вимовляють кожний своє слово. Потрібно відгадати рядки з вірша. Якщо «відгадувач» не може впоратися із завданням, «хор» повторює слова вірша.

4. **«Меблі»**. Учасникам гри пропонують уявити себе якимось предметом інтер'єру і зайняти відповідні місця в приміщенні. Один із гравців - «господар» кімнати - ознайомлюється з інтер'єром. Його можна уявити за допомогою виразних поз учасників гри. Після цього «господар» виходить із приміщення. Проте, з'являється його «син» - пустунчик і робить перестановку у приміщенні. «Господар» повинен усе розставити так, як було.

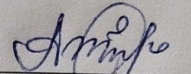
5. **«Які звуки повторюються?»** Варіант 1. Ведучий зачитує 4-5 слів, у кожному з яких зустрічається якийсь один звук. Наприклад: хліб - відро - пролісок - камінь. Учні визначають звук, який повторюється в кожному слові.

Варіант 2. Дається набір слів, у яких повторюються 2 звуки. Наприклад: книжка - нитка - тканина - нирка - ноги.

6. **«Блискавка»**. Учні читають в нормальному темпі текст. Цей текст переривається командою вчителя «Увага». І дається команда «Блискавка». Учні прискорюють темп до свого максимуму, пильнуючи, щоб не губилося розуміння прочитаного. За командою вчителя закінчують читати і рахують кількість прочитаних слів. Визначається переможець гри.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.  
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів  
мають посилання на відповідне джерело.

Бевчик Анастасія Юрівна

  
(підпис)